

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Кафедра фінансів ім. С.І. Юрія**

ПОГРАНИЧНИЙ Олег Євгенович

**ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДОМОГОСПОДАРСТВ ТА ШЛЯХИ ЇЇ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

спеціальність 072 Фінанси, банківська справа та страхування
освітньо-професійна (наукова) програма «Фінанси»

випускна кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Виконав студент
групи ФФзм-21
Пограничний Олег Євгенович

підпис

Науковий керівник:
к.е.н. Коломийчук Н. М.

підпис

Випускну кваліфікаційну роботу
допущено до захисту

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ д. е. н., проф. А. І. Крисоватий

підпис

Тернопіль – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	7
1.1. Економічна сутність фінансової безпеки домогосподарств та чинники, що на неї впливають.....	7
1.2. Механізм забезпечення фінансової безпеки домогосподарств.....	13
1.3. Стратегії фінансової поведінки домогосподарств на шляху до їх безпеки..	17
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ.....	24
2.1. Методичні підходи до оцінки стану фінансової безпеки домогосподарств	24
2.2. Вплив фінансової нестабільності держави на фінансову безпеку домогосподарств.....	29
2.3. Взаємозв'язок між фінансовою безпекою та добробутом домогосподарств.....	36
Висновки до розділу 2.....	43
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	45
3.1. Зарубіжний досвід зміцнення фінансової безпеки домогосподарств та перспективи його застосування для України	45
3.2. Напрями вдосконалення механізму забезпечення фінансової безпеки домогосподарств в умовах війни.....	50
Висновки до розділу 3.....	55
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60

ВСТУП

Актуальність теми. Важливими суб'єктами, що є елементами економічної системи країни, виступають домогосподарства, які задіяні в майже в усіх сферах: на ринку праці, споживчих послуг, банківській системі, кредитуванні, оподаткуванні та інших. Благополуччя та стабільність домогосподарств здатне підтримувати всю фінансову систему держави. Тому фінансова безпека кожного домогосподарства відіграє ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності та розвитку країни.

Сучасний стан економіки України характеризується наявністю постійних ризиків для сфери економічної діяльності. Це зумовлено насамперед воєнною загрозою для всієї країни, що призводить до посилення нестабільності фінансової системи, зростання бідності, зупинення виробництва, підвищення рівня безробіття, втрати житла внаслідок бойових дій, руйнації інфраструктури тощо. А вже на сьогодні можна підрахувати величезні збитки для економіки, суб'єктів господарювання різних форм власності та окремих домогосподарств. Проте й надалі економічна й політична нестабільність в країні зумовлюють появу нових викликів та загроз для фінансової безпеки домогосподарств.

Однак, нові умови життя під час війни диктують нові правила, до яких слід пристосовуватися як економіці країни в цілому, так і окремим домогосподарствам, а саме: правильно оцінювати вплив зовнішніх та внутрішніх факторів щоб мати готовність захистити фінансове становище за будь-яких обставин, здійснювати пошук інструментів підтримки фінансової стабільності.

Проблемам фінансів домогосподарств та забезпеченню фінансової безпеки присвятили свої роботи вітчизняні науковці: М. Зварич, О. Кириленко, Т. Кізіма, О. Кузьмак, С. Лондар, А. Полторак, Б. Пшик, В. Федосов, С. Юрій, а також зарубіжні вчені, зокрема, Г. Деляріція, Дж. Кемпбелл, П. Мауро та інші.

Проте, високо оцінюючи науковий вклад вітчизняних та зарубіжних авторів у розвиток цієї проблематики, варто відзначити, що в умовах воєнного періоду загострюється актуальність дослідження теоретичних і практичних аспектів пошуку шляхів забезпечення фінансової безпеки домогосподарств.

Мета роботи – вивчити теоретичні засади фінансової безпеки домогосподарств та визначити шляхи її забезпечення під час воєнного стану.

Досягнення поставленої мети можливо реалізувати за допомогою вирішення таких **завдань**:

- розкрити сутність фінансової безпеки домогосподарств та визначити чинники, що на неї впливають;
- визначити механізм забезпечення фінансової безпеки домогосподарств;
- вивчити можливі стратегії фінансової поведінки домогосподарств на шляху до їх безпеки;
- проаналізувати методичні підходи до оцінки стану фінансової безпеки домогосподарств;
- оцінити вплив фінансової нестабільності держави на фінансову безпеку домогосподарств;
- встановити взаємозв'язок між фінансовою безпекою та добробутом домогосподарств;
- розглянути зарубіжний досвід зміцнення фінансової безпеки домогосподарств та перспективи його застосування для України;
- окреслити напрями вдосконалення механізму забезпечення фінансової безпеки домогосподарств в умовах війни.

Об'єкт дослідження – фінанси домогосподарств як важливий елемент фінансової системи України.

Предмет дослідження – теоретичні та методологічні аспекти фінансової безпеки домогосподарств в умовах економічної нестабільності.

Методи дослідження базуються на діалектичному та системному підходах до теоретичного осмислення процесів підтримання достатнього фінансового стану домогосподарств. Статистичні та аналітичні методи дозволили проаналізувати основні економічні показники, які впливають на фінансову безпеку домогосподарств, та зміну рівня доходів під час війни. Використано метод регресійного аналізу, який дозволив встановити вплив середньої заробітної плати, витрат на освіту та обсяг депозитних заощаджень на фінансові ресурси домогосподарства. За допомогою методу порівняння проаналізовано зарубіжну практику забезпечення фінансової безпеки домогосподарств.

Інформаційною базою дослідження стали: нормативно-правові документи: зокрема, закони України, укази Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; звітні дані Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України та інших органів влади; теоретичні праці вітчизняних та зарубіжних вчених, статистичні дані та інформація в мережі Інтернет.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їх застосування домогосподарствами при здійсненні планування свого бюджету та дій, спрямованих на підтримку фінансової безпеки, а також представниками влади при розробці фінансово-економічної політики країни.

Наукова новизна полягає у: обґрунтованості визначення додаткових критеріїв для здійснення оцінки фінансової безпеки домогосподарств: регіональне розміщення домогосподарства та рівень впливу воєнних подій (пошкодження або знищення майна), що дозволить точніше оцінити вразливість населення та проблеми фінансової безпеки; розробці напрямів, на які слід звернути уваги домогосподарствам при здійсненні заходів розпорядження коштами (своєчасне внесення змін та перегляд фінансового плану, дотримання балансу витрачання та економії коштів, вивчення можливих шляхів інвестування та обрання декількох

напрянків для вкладання коштів). Запропоноване сприятиме підтримці достатнього фінансового стану домогосподарств в умовах війни.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення та результати дослідження обговорювалися на наукових семінарах кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ та опубліковані у збірниках наукових праць кафедри: «Сутність бюджетного процесу» та «Бюджет участі як інструмент залучення громадян до бюджетного процесу».

Структура роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 66 сторінок, з яких 50 сторінок – основна частина. Список використаних джерел містить 63 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1.1. Економічна сутність фінансової безпеки домогосподарств та чинники, що на неї впливають

Для виокремлення потрібних шляхів підвищення фінансової безпеки домогосподарств важливим є визначення сутності термінів та понять, вивчення різних тлумачень цих термінів, адже розуміння їх сутності дозволить визначити підходи, необхідні саме для домогосподарств з огляду на специфіку їх функціонування.

Зростання добробуту людей зменшує негативні прояви та вплив на економіку та фінансову систему країни. Тому важливим також є визначення чинників, які впливають на фінансову безпеку домогосподарств.

Спочатку слід розкрити сутність понять «домогосподарство», «фінанси домогосподарств», «фінансова безпека домогосподарств». Тлумачення цих понять висвітлюється у працях багатьох науковців.

Визначаючи поняття «домогосподарства», Т. Кізіма трактує його «як невелику групу осіб (або одну особу), які спільно проживають в одному житловому приміщенні, ділять спільний побут і спільно приймають економічні рішення щодо формування своїх доходів і здійснення основних витрат для задоволення власних потреб» [1, с. 143].

В Економічному енциклопедичному словнику, виданого за редакцією С. Мочерного, поняття «домогосподарство» розглядається як господарство, що ведеться однією або декількома особами, які мають спільне житло, з метою розширеного відтворення насамперед «людини економічної на основі кінцевого споживання продуктів сфери матеріального та нематеріального виробництва» [2].

Акцентуючи увагу не тільки на спільному користуванні житлом, але й на організаційній та функціональній структурах домогосподарства, С. Юрій трактував домогосподарство, як «...економічна одиниця, що складається з однієї або більше осіб, яка володіє ресурсами, постачає ними економіку та використовує отримані за це доходи для купівлі товарів і надання послуг, які задовольняють матеріальні потреби його членів» [3, с. 361].

Проте варто доповнити, що для домогосподарства, особливо у сучасних умовах, характерним є прийняття спільних рішень щодо захисту заощаджень та вкладення їх з метою подальшого збільшення.

Особлива увага вчених також приділяється тлумаченню сутності поняття «фінанси домогосподарств». Так, С. Юрій та Т. Кізіма [4, с.10] розглядали фінанси домогосподарств, як сукупність економічних відносин, виражені у грошових потоках, в які домашні господарства беруть участь стосовно формування, розподілу й використання фондів коштів та з метою задоволення матеріальних і духовних потреб усіх їх членів.

Аналогічно вищенаведеному Дж. Кемпбелл визначає фінанси домогосподарств, як сферу економічних відносин, яка характеризує яким чином такі господарства користуються фінансовими інструментами задля досягнення своїх цілей [5, с. 1553].

Більш розширено надають визначення цьому поняттю С. Лондар та О. Тимошенко, зокрема уточнюючи, що фінансами домогосподарств є «потоки коштів через мікрорівневу систему грошових фондів, які забезпечують» та здатні забезпечувати повноцінне функціонування і розвиток людей [6, с. 78]

Поняття безпеки для об'єкта означає умови, за яких вплив зовнішніх та внутрішніх факторів не призводить до негативних наслідків для цього об'єкта. Якщо розглядати домогосподарство, то фінансова безпека буде означати захищеність від негативного впливу рівних факторів на фінанси домогосподарства. Так, визначаючи сутність фінансової безпеки С. Юрій та Ф.

Федосов застосовували багатосторонній підхід та запропонували визначення цього поняття як «захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; певний рівень фінансової незалежності, стабільності і стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, що складають загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стале економічне зростання» [3, с. 534].

Аналогічне визначення фінансовій безпеці домогосподарств надає Б. Пшик, наголошуючи, що така безпека передбачає безперервне і стале підтримання фінансового стану, який характеризується стійкістю до внутрішніх та зовнішніх загроз під час функціонування, а також здатністю домогосподарства забезпечувати власні фінансові інтереси та підтримувати гідний рівень життя [7, с. 27].

Розглядаючи сутність фінансової безпеки домогосподарств, О. Кузьмак відокремлює її особливості від забезпечення інших учасників фінансового ринку, якими вважає [8, с. 147]:

- держава здійснює найменший вплив на фінанси домогосподарств на відміну від інших, водночас вони мають тісний зв'язок з іншими сферами фінансової діяльності;

- домогосподарства мають певні особливості формування та використання фінансових ресурсів, які передбачають підтримку гідного рівня життя та розвитку людини;

- на зміну доходів домогосподарств впливають як економічні, так і неекономічні фактори,

- при зменшенні доходів можуть збільшуватися окремі статті витрат домогосподарства, які неможливо скоротити нижче рівня, необхідного для забезпечення повсякденного споживання.

Варто наголосити, що для забезпечення фінансової безпеки домогосподарств необхідним є досягнення оптимального балансу між їх надходженнями та витратами. Підтримання певного рівня витрат є не менш актуальним для фінансової безпеки домогосподарств, ніж достатній рівень доходів, адже рівень їх фінансового достатку визначається обсягом витрат, що спрямовуються на задоволення необхідних потреб.

Витрати, як складову оцінки фінансового стану домогосподарств розглядали О. Кириленко, С. Коваль та ін. [9, с. 89]. Науковцями здійснено класифікацію витрат домогосподарств на споживчі та неспоживчі, а також запропоновано використання коефіцієнту Енгеля для оцінки фінансового стану домогосподарств.

Водночас фінансовий стан домогосподарств оцінюють через показники їхніх доходів та витрат Г. Возняк, О. Мульська та ін. [10, с. 136].

Отже, у розкритті економічної сутності фінансової безпеки доходам і витратам домогосподарств належить особливе значення, а від їх збалансування залежить можливість підтримки такої безпеки.

Наголошуючи на невід'ємності фінансової безпеки домогосподарств від фінансової безпеки держави, В. Коваленко та Н. Мацедонська [11, с. 113] слушно зауважують, що для фінансової безпеки домогосподарств необхідний постійний аналіз її стану, особливо в період економічної кризи.

Також слід зазначити, що в умовах реформ, постійних змін і перетворень в економіці та загроз воєнного періоду важливим для підтримання фінансової безпеки важливим є підвищення фінансової грамотності населення, що полегшить вибір шляхів підвищення своїх доходів, оптимізації витрат та забезпечить фінансовий розвиток у майбутньому.

Підсумовуючи дослідження авторів та приймаючи до уваги сучасні умови функціонування домогосподарств, можна зробити висновок, що сутність фінансової безпеки домогосподарств полягає у: досягненні певного рівня

економічної стабільності в умовах впливу на неї факторів різного характеру; можливості збалансування доходів і витрат домогосподарства та достатності фінансових знань для оптимізації витрат та збільшення доходів домогосподарства.

В усіх вищенаведених трактування поняття «фінансова безпека домогосподарства» наголошується на впливі негативних факторів та загроз, тому далі варто розглянути які саме фактори можуть впливати на фінансову безпеку домогосподарств та до чого призводить такий вплив.

Загрозою вважається подія, яка спричиняє зміни, що призводять до порушення звичного стабільного та безпечного стану, що є передумовою фінансових збитків.

Складна ситуація в країні, пов'язана з воєнними діями, економічною та фінансовою нестабільністю, дозволяє охарактеризувати найпоширеніші види загроз для фінансової безпеки домогосподарств, які можна класифікувати за: характером виникнення (суб'єктивні та об'єктивні), сферою виникнення (зовнішні або внутрішні), можливістю передбачення (прогнозовані та непрогнозовані), рівнем виникнення (мікро- та макрорівень), суб'єктами (держава, роботодавці тощо) та іншими ознаками [7, с. 36].

Найпоширенішим є класифікація загроз на зовнішні та внутрішні, а також за суб'єктами, що є джерелами виникнення.

Зовнішніми є ті загрози, що з'являються за межами домогосподарств. Як правило такі загрози виникають внаслідок проведення фінансової політики держави, зовнішніх економічних криз, війни. На сьогодні переважно зовнішні загрози пов'язані з єдиною причиною – війною.

Визначаючи перелік зовнішніх загроз у воєнний період можна виокремити:

- фінансові втрати, пов'язані з військовими діями на території, де розташоване домогосподарство;

- економічна та банківська криза, зростання темпів інфляції;

- недосконала державна фінансова політика у сфері гарантування безпеки доходам домогосподарств, надмірне податкове навантаження;

- порушення взаємодії з іншими домогосподарствами, що ослаблює економічну систему в цілому.

Окрім зовнішніх, слід виділити внутрішні загрози:

- втрати роботи (доходу) або втрата працездатності;

- нераціональне використання грошових коштів, майна та інших матеріальних цінностей;

- неефективні рішення щодо інвестування наявних фінансових ресурсів;

- низький рівень фінансової грамотності та інші загрози.

Охарактеризувавши основні зовнішні та внутрішні загрози, можна визначити суб'єктів, що є джерелом виникнення зовнішніх загроз (рис. 1.1).

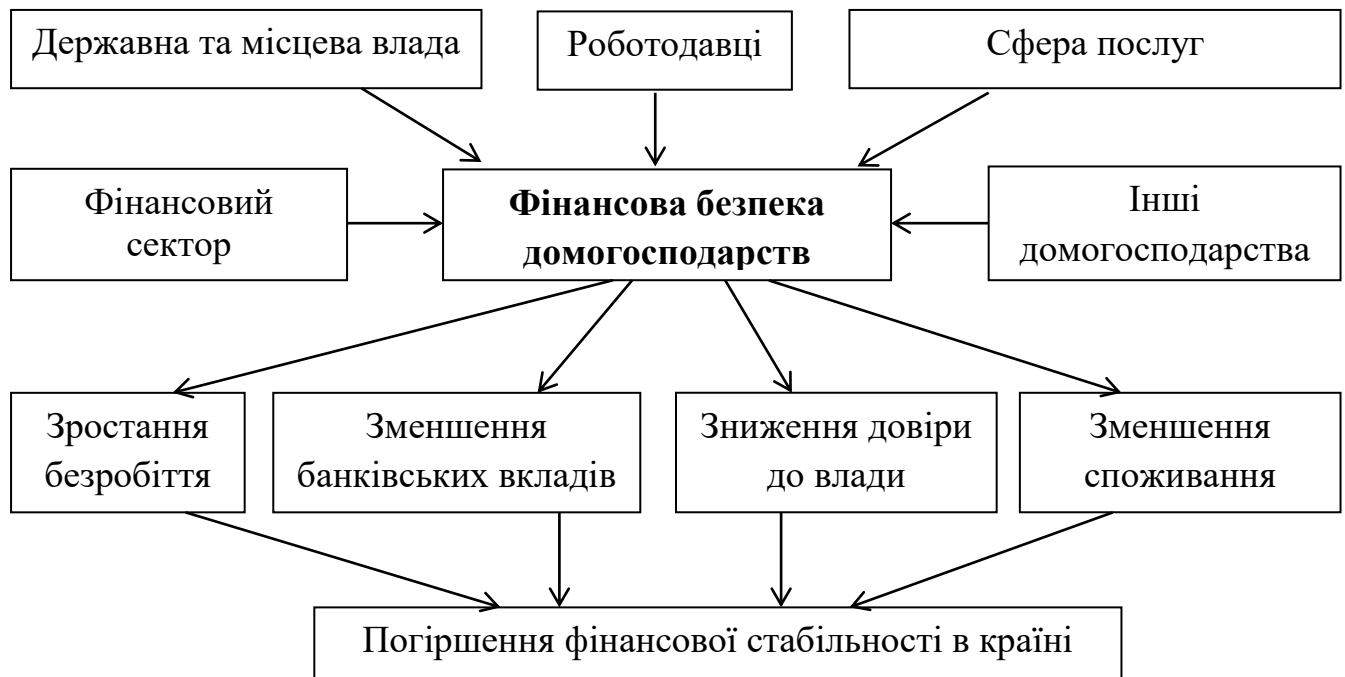

Рис. 1.1. Вплив зовнішніх факторів на фінансову безпеку домогосподарств та їх зв'язок із фінансовою стабільністю держави*

*Джерело: складено автором.

Відображення на рисунку суб'єктів, які впливають на фінансову безпеку домогосподарства, дозволило також представити яким чином цей вплив діє на загальний стан фінансової стабільності держави.

Зважаючи на воєнні дії в країні та постійну ймовірність виникнення воєнних загроз, вважаємо за доцільне в політиці Уряду передбачити заходи, спрямовані на зменшення негативного впливу від кожної сфери суб'єктів (державна та міська влада, роботодавці, банківський сектор) на домогосподарства, що дозволить зміцнити їх фінансову безпеку.

Таким чином, дослідження щодо визначення сутності фінансової безпеки домогосподарств дозволило визначити, що під цим поняттям слід розуміти досягнення певного рівня економічної стабільності в умовах впливу на неї факторів різного характеру; можливості збалансування доходів і витрат домогосподарства та достатності фінансових знань для оптимізації витрат та збільшення доходів домогосподарства. Аналіз чинників впливу на домогосподарства показав, що такі чинники можна класифікувати за безліччю ознак, зокрема, поділяючи на зовнішні та внутрішні. Доведено, що його загальний рівень негативного впливу на домогосподарства від різних суб'єктів може погіршувати фінансову стабільність держави.

1.2. Механізм забезпечення фінансової безпеки домогосподарств

Численні загрози та ризики для фінансової безпеки домогосподарств обумовлюють потребу у підвищенні ефективності управління їх фінансовими ресурсами та актуалізують удосконалення механізму забезпечення фінансової безпеки домогосподарств. Отже варто розглянути сутність та побудову механізму забезпечення фінансової безпеки домогосподарств з метою визначення можливостей керування його важелями.

В економічній літературі термін «механізм» переважно трактується науковцями як «сукупність форм і методів, інструментів та важелів впливу на об'єкт для досягнення визначеного результату [12, с. 64].

Питання щодо функціонування механізму забезпечення фінансової безпеки на рівні суб'єктів господарювання розглядали С. Пілецька та І. Мягких [13]. Вчені зазначають, що метою механізму забезпечення фінансової безпеки такої одиниці, як підприємства, є мінімізація зовнішніх та внутрішніх загроз для фінансових ресурсів, інформаційних технологій та персоналу через розробку відповідних планів діяльності.

Удосконалення механізму, який забезпечує фінансову безпеку домогосподарств розглядали О. Барановський [14, с. 18] та М. Зварич [15, с. 43], які підкреслювали, що фінанси домогосподарств тісно пов'язані з усіма сферами фінансової системи та здійснюють вагомий вплив на її стабільність та функціонування.

Підтримуючи думку попередніх вчених, А. Бондаренко наголошує, що тенденції механізмів регулювання з боку держави фінансової безпеки України мають свою специфіку і повинні бути націлені на підтримку стійкого розвитку національної економіки [16, с. 108], з чим повністю варто погодитись.

Механізм забезпечення фінансової безпеки домогосподарств складається з методів, важелів та інструментів, взаємопов'язаних між собою, які формують сприятливі умови для життєдіяльності (рис. 1.2).

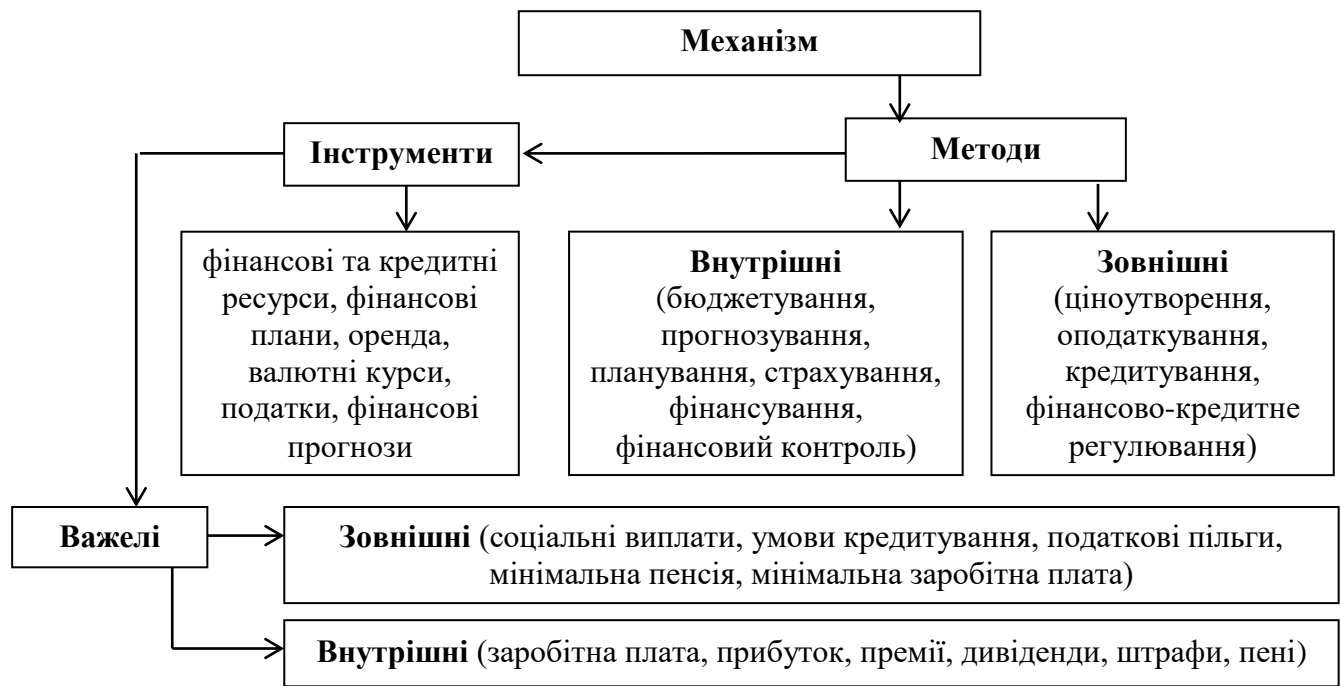

Рис. 1.2. Механізм забезпечення фінансової безпеки домогосподарств*

*Джерело: складено автором на підставі даних [7, с. 40].

Як видно з рисунку, механізм забезпечення фінансової безпеки домогосподарств представлений методами, інструментами та важелями. Усі компоненти використовуються для впливу на фінансові відносини, в яких задіяні домогосподарства. Лише за умови ефективного використання усіх цих компонентів можливим є досягнення тактичних і стратегічних фінансових цілей.

Серед внутрішніх методів забезпечення фінансової безпеки домогосподарств важливе місце належить фінансовому контролю. Адже під впливом певних факторів доходи домогосподарства можуть збільшуватись або зменшуватись. Це обумовлює потребу у здійсненні контролю за зміною обсягів доходів та цільовим використанням фінансових ресурсів домогосподарства. Також важливо домогосподарству знаходити шляхи вкладення (інвестування) фінансових ресурсів з метою збереження їх від інфляції та отримання додаткового доходу від таких вкладень.

Фінансова система пропонує велику кількість напрямів інвестування коштів домогосподарств, а саме: відкриття депозиту у банку; придбання цінних паперів (акцій, військових облігацій); інвестування у криптовалюту; вкладення у статутний капітал підприємства; вкладення у нерухомість, придбання антикваріату тощо.

Слід зазначити, що зважаючи на широкий асортимент можливого вкладення фінансових ресурсів, домогосподарством бажано обирати ті, у дохідності від яких вони більш за все впевнені.

Елементами механізму забезпечення фінансової безпеки домогосподарств є також інструменти, до яких належать: фінансові, кредитні ресурси, податки, оренда, валютні курси, фінансові плани та прогнози.

За допомогою зовнішніх важелів держава регулює стан фінансової безпеки домогосподарств шляхом встановлення у відповідності до законодавства обмежень для визначення того, яким чином реалізуються обов'язки роботодавців перед працівниками.

Внутрішні важелі забезпечення фінансової безпеки домогосподарств формуються на основі доходів (вхідних грошових потоків) та витрат (вихідних грошових потоків) (рис. 1.3).

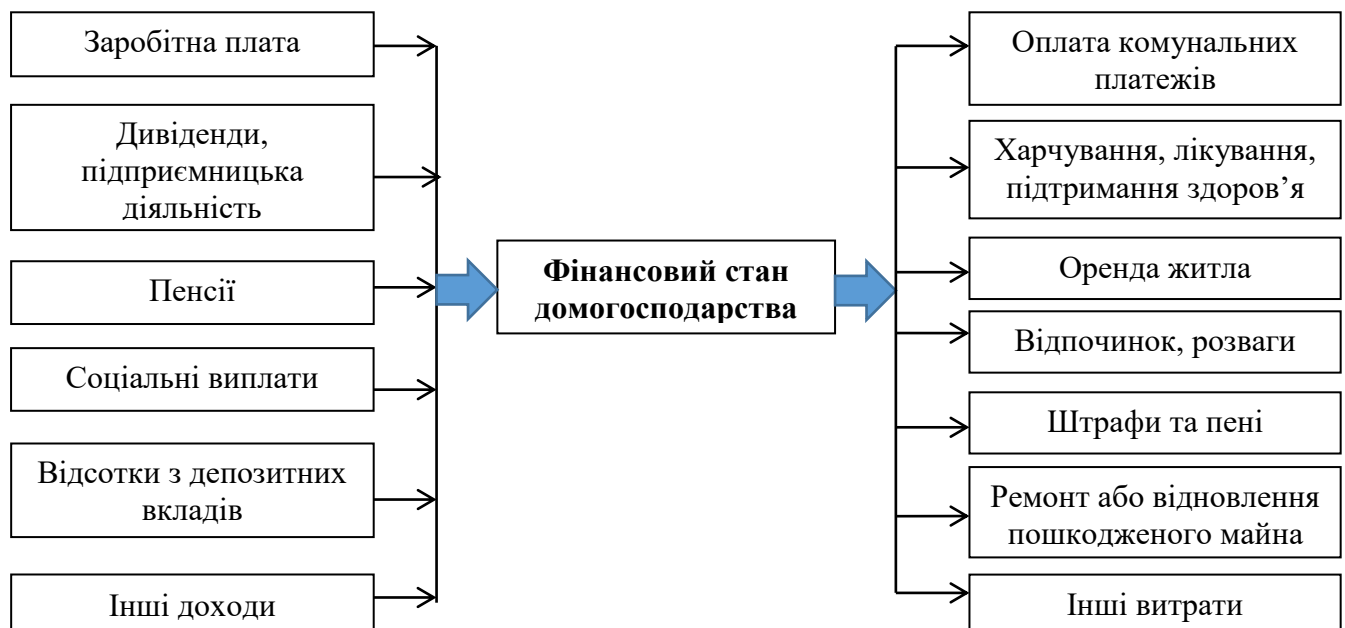

Рис. 1.3. Вхідні та вихідні грошові потоки домогосподарства*

*Джерело: складено автором на підставі даних [7, с. 40].

На рисунку зображено рух фінансових ресурсів домогосподарства в процесі його функціонування, який повинен відбуватися з дотриманням принципу збалансування, тобто доходи повинні забезпечуватися у більшому розмірі ніж видатки, що дозволить бути домогосподарству у стані фінансової безпеки.

В умовах війни одними з непередбачуваних видатків може бути спрямування коштів на ремонт або відновлення пошкодженого внаслідок бойових дій майна, що належить або яким користується домогосподарство.

Слід зазначити, що неочікуваних видатків, які можуть забирати значну частину доходу домогосподарств, може бути досить багато. Серед таких видатків слід виділяти небажані (негативні), до яких можна віднести: штрафи, втрату коштів внаслідок спілкування із шахраями, неефективні надмірні витрати тощо.

Тому домогосподарствам варто планувати та розробляти як стратегію отримання доходів, так і здійснення видатків, передбачаючи значний запас грошових коштів на випадок непередбачуваних витрат.

Отже, дослідження механізму забезпечення фінансової безпеки домогосподарств дозволило проаналізувати за допомогою яких інструментів та методів реалізується цей механізм, а також отримати розуміння про основні доходи і витрати домогосподарств, що впливають на фінансовий стан домогосподарств.

1.3. Стратегії фінансової поведінки домогосподарств на шляху до їх безпеки

Фінансовий стан домогосподарств залежить не лише від обсягу їх доходів та видатків, але й від поведінки, обрання шляхів вирішення проблем фінансової безпеки, вибору стратегій дій у ситуаціях щодо вкладення коштів, здійснення витрат та інших. На поведінку людини може впливати багато факторів: соціальний статус, стан здоров'я, сімейні обставини, оточуюче суспільство. В свою чергу зазначені фактори формують поведінку особи-представника домогосподарства, зокрема, впливають на вибір стратегії управління фінансовими ресурсами: витратити кошти на новий одяг чи поповнити фінансовий запас тощо.

У сучасних умовах постійний криз та нестабільності економіки фінансова поведінка домогосподарств активно досліджується науковцями різного спрямування (економістами, демографами, соціологами, психологами та іншими).

Методологічні підходи до вивчення публічних фінансів в Україні крізь призму поведінкових фінансів обґрунтували Т. Кізима З. Лободіна, В. Горин, А. Кізима, які приділили увагу виявленню основних проблем, що виникають при взаємодії представників громадськості та органів влади [17, с. 17]. Вчені проаналізували вплив основних ефектів поведінкових фінансів («фреймінгу», «соціального впливу», «підштовхування», «консерватизму», «капкана») однієї соціальної групи на прийняття фінансових рішень іншої групи [17, с. 17].

У дослідженнях інших вчених саме наголошується про можливий негативний вплив держави на поведінку домогосподарств. Так, Дж. Б'юкенен у праці «Межі свободи: між анархією і Левіафаном» зауважує, що держава, окрім здатності створення суспільного блага, може бути джерелом негативних зовнішніх ефектів, зокрема, корупція, неефективність, бюрократія тощо [18].

В доповнення інших досліджень Л. Дудинець та Г. Голуб визначили економічний зміст поняття «фінансова поведінка», як особливий вид економічної поведінки населення на ринку фінансових послуг, проаналізували фактори впливу на фінансову поведінку домогосподарств та виділили їх окремі види: політичні, демографічні, культурні, соціальні, психологічні, економічні. Підтримуючи думку

вчених, слід зазначити, що найбільшим детермінантом фінансової поведінки домогосподарств в Україні є їх вік та майновий стан [19, с. 45].

Вивчаючи фінансову поведінку домогосподарств І. Белова, І. Д'яконова, О. Пахненко та А. Бухтіарова розглядали вплив пандемії COVID-19 на фінансовий стан домогосподарств та наголошували, що під час пандемії модель їх поведінки характеризувалася мінімальним рівнем споживання, відсутністю бажання до здійснення інвестиційних вкладень [20, с. 118].

Тобто, як свідчать дослідження вчених, роль поведінки домогосподарств під час вирішення фінансових питань є значущою.

Вивчення поведінкових фінансів дозволяє оцінювати і прогнозувати інвестиційні пріоритети інвесторів та настрої домогосподарств, які, незважаючи на недостатню непрофесійність, здатні масово інвестувати. Це означає, що поведінкові фінанси вказують на залежність економіки від поведінки і настроїв домогосподарств (довіри, інформованості про права).

Першим із вчених, хто описував риси ірраціональної поведінки людей був французький соціолог Г. Лебон (1895) та описав їх в роботі «Психологія народів і мас». Рішення людей він умовно поділив на 2 типи: 1) випадкові та миттєві рішення; 2) рішення, що регулюються законом та підтримуються громадською думкою. Вчений наголосив, що натовп впливає на поведінку людини і вона є відмінною від тієї коли людина діє на одинці [21, с. 57].

Англійський вчений Г. Райффа (1968) у праці «Вибір в умовах невизначеності» слушно наголосив на різноманітності почуттів, які виникають у людини під час прийняття важливих рішень, а саме: невпевненість або самовпевненість; прагнення відтермінувати прийняття рішення або, навпаки – швидше вирішити; сумніви або відчай. Через такі почуття виникає дискомфорт, який спонукає приймати поспішні рішення або відкладати їх [22, с. 189].

Слід зауважити, що фінансова поведінка домогосподарства може проявлятися не лише зовні, на ринку фінансових послуг, а й в середині

господарства, тобто в сім'ї, наприклад, шляхом оптимізації та економії витрат, внаслідок чого можуть формуватися додаткові фінансові ресурси.

Переважно вчені [17, с. 11] виділяють три основні моделі фінансової поведінки домогосподарств (споживча, заощаджувальна та інвестиційна), кожна з яких характеризується певним набором стратегій (рис. 1.4)

Рис. 1.4. Механізм забезпечення фінансової безпеки домогосподарств*

*Джерело: складено автором на підставі даних [17, с. 11].

Наведені на схемі стратегії за типом моделі споживача описують можливу поведінку щодо розпоряджання наявними фінансовими ресурсами, проте для забезпечення фінансової безпеки важливою є поведінка стосовно пошуку джерел отримання додаткових доходів, якими може розпоряджатися домогосподарство, стратегія здійснення витрат, позиціонування домогосподарства серед інших тощо.

Сьогодні в умовах трансформаційних перетворень економіки та суспільства класифікацію стратегій поведінки домогосподарства можна доповнити такими:

- 1) саморозвитку домогосподарства, зокрема, особистості – здобуття освіти, підвищення кваліфікації, отримання нових знань тощо;
- 2) пошуку додаткової роботи, метою чого є страхування від затримок у виплаті заробітної плати в одного роботодавця та отримання додатково доходу;

3) перехід до самозабезпечення – переоцінка своїх життєвих поглядів на витрачання фінансових ресурсів та мінімізації;

4) зменшення споживання – зведення до мінімуму споживання побутових товарів і послуг з метою зменшення витрачання фінансових ресурсів;

5) управління активами – пошуки варіантів для успішного фінансового вкладення грошей, пошук пасивних доходів;

б) використання соціальних зв'язків – налагодження зв'язків з особами та суб'єктами, які можуть стати джерелом постійного доходу домогосподарства.

Проте варто зазначити, що окрім пошуку стратегій, які дозволять отримувати додаткові доходи, важливим є виокремлення стратегій, дотримання яких допоможе запобігти небажаним втратам або ж зрозуміти яка поведінка може призвести до негативного фінансового результату для домогосподарства або ж гальмувати отримання доходів та зміцнення фінансової безпеки. Так, можна виділити «небажані» стратегії:

1) «пошук легкого доходу» – зацікавлення пропозиціями про отримання миттєвих доходів, без зайвих зусиль, вкладень тощо. Як правило такі пропозиції призводять до того, що людина погоджується виконати певну роботу, але потім не отримує за неї оплати, або вкладає гроші, а замість отримання доходу – втрачає їх тощо;

2) «очікування» – перебування у стані очікування кращого становища в країні, кращої роботи, збільшення, але при цьому відсутність дій, які би сприяли покращенню фінансового стану;

3) «сподівання» на державну соціальну допомогу або на допомогу від інших домогосподарств.

Наведені стратегії є досить характерними для багатьох українців у воєнний період. Адже, сподіваючись повернутись у довоєнне життя, багато людей знаходяться у стані очікування, сподівання, що заважає їм змиритися з новим реаліями та підтримувати свою фінансову безпеку.

Отже, успішність пристосування домогосподарства до нових умов економіко-політичного стану в Україні залежить від вміння обирати більш раціональну та доцільну для цього домогосподарства модель фінансової поведінки. Визначення стратегій поведінки домогосподарства дозволило уточнити чому повинна надаватися перевага при розпорядженні фінансовими ресурсами та прийнятті рішень щодо покращення фінансового стану.

Висновки до розділу 1

Вивчення теоретичних основ фінансової безпеки домогосподарства дозволило підсумувати наступне.

1. Аналіз підходів до визначення сутності фінансової безпеки домогосподарств показав, що під цим терміном слід вважати досягнення певного рівня економічної стабільності в умовах впливу на неї факторів різного характеру; можливості збалансування доходів і витрат домогосподарства та достатності фінансових знань для оптимізації витрат та збільшення доходів домогосподарства. Проаналізовано класифікацію чинників впливу на домогосподарства за різними ознаками. Доведено, що негативний вплив різних суб'єктів на домогосподарства може погіршувати фінансову стабільність держави.

2. Вивчено елементи механізму забезпечення фінансової безпеки домогосподарств, та розглянуто зовнішні і внутрішні методи і важелі, за допомогою яких реалізується цей механізм. Проаналізовано склад вхідних та вихідних грошових потоків домогосподарств, та доведено їх вплив на загальний фінансовий стан домогосподарств. З'ясовано, що у воєнний період можуть виникати непередбачувані витрати, пов'язані з ремонтом або відновленням майна, пошкодженого внаслідок бойових дій, у зв'язку з чим наголошено на необхідності передбачати запас фінансових ресурсів.

3. Дослідження видів фінансових стратегій за моделлю фінансової поведінки домогосподарства показав, що їх можна поділити на споживчі, заощаджувальні та інвестиційні. Охарактеризовано стратегії, притаманні сучасному суспільству, а також викоремлено небажані стратегії, які можуть негативно впливати на фінансовий стан домогосподарств (стратегії «пошук легкого доходу», «очікування», «сподівання»). Це дозволило уточнити пріоритети у поведінці домогосподарств для покращення їх фінансової безпеки.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

2.1. Методичні підходи до оцінки стану фінансової безпеки домогосподарств

Одним з пріоритетних завдань уряду кожної держави є забезпечення сталого економічного розвитку, важливу роль в якому відіграє зростання благополуччя громадян країни, нейтралізація основних загроз для їх фінансової безпеки та створення сприятливого середовища для життя та праці. Домогосподарства є безпосереднім учасником всіх економічних процесів та відносин, тому в умовах постійних економічних крих та воєнних загроз необхідною є оцінка фінансової безпеки домогосподарств, результати якої дозволятимуть обирати представникам держави вірні напрями в економічній політиці.

Вивченню питання щодо оцінки фінансової безпеки домогосподарств приділяли увагу як українські, так і зарубіжні вчені. Так, розглядаючи методіку оцінювання фінансової безпеки домогосподарств Г. Коцюрубенко та Н. Шикіна наголошували на відсутності єдиного наукового підходу щодо показників та критеріїв її оцінювання [23, с. 2]. Автори акцентують увагу на можливості використання показників, розроблених Методичними рекомендаціями для розрахунку рівня економічної безпеки країни [24].

При цьому оптимальним для оцінки фінансової безпеки домогосподарств, на думку Н. Виговської, має стати доповнення сукупності індикаторів показниками, що враховуватимуть фінансовий стан домогосподарств, а саме [25, с. 87]:

- 1) відношення середньої заробітної плати по країні до прожиткового мінімуму;
- 2) відношення сукупних доходів населення до індексу інфляції;

- 3) питома вага споживчих витрат у загальному обсязі доходів громадян;
- 4) відношення реальної та номінальної заробітної плати.

Також автори пропонують здійснювати аналіз фінансової безпеки на мікро- та макрорівні. Для аналізу показників на макрорівні М. Зварич пропонує такі показники: оцінка майнових прав, рівня безпеки фінансових ресурсів, аналіз сімейного бюджету, можливостей для заощаджень, особистих цілей, пенсійного інвестування, а для оцінки фінансової безпеки на макрорівні: рівень фінансового забезпечення населення, рівень безробіття, бідності, та фінансової грамотності [15, с. 79].

Сутність забезпечення фінансової безпеки полягає у своєчасному виявленні та нейтралізації наслідків і майбутніх загроз для фінансового стану домогосподарств.

Перелік показників, за якими можна оцінювати фінансову безпеку домогосподарств, колектив авторів: Б. Пшик, М. Зварич, Я. Кашуба та Л. Слобода пропонують звести до таких [7, с. 76]:

- 1) показники рівня безробіття: рівень зайнятості, рівень економічної активності населення; чисельність економічно активного населення на 1 домогосподарство, осіб; рівень безробіття;
- 2) показники рівня фінансової грамотності: індекс освіти, рівень інклюзії
- 3) показники рівня фінансового забезпечення населення: обсяг і структура вкладів домогосподарств у банківських, небанківських фінансових установах; доходи пенсійного фонду; рівень оподаткування, субсидіювання, соціальних стандартів і соціального захисту домогосподарств; валовий внутрішній продукт на 1 особу; реальні доходи населення; доступність для домогосподарств фінансових послуг, житла, освіти, медичної допомоги тощо;
- 4) показники рівня бідності (заможності): індекс економічної спроможності; індекс якості життя; величина споживчого кошика; індекс людського розвитку; рівень забезпеченості домогосподарств житлом, товарами

довгострокового використання (автомобілі, сільськогосподарська техніка, меблі, побутова техніка тощо).

У міжнародній практиці поширено застосовується індекс Генуорс, розроблений страховою компанією, яка здійснює аналіз рівня фінансової безпеки домогосподарств у країнах Європи, Азії та Латинській Америці [26]. Це дослідження проводиться методом так званого омнібусу, який представляє собою опитування: онлайн, телефонні та особисті, організовані за спеціальною вибіркою. Індекс розраховується шляхом як відношення відсотка фінансово забезпечених людей до частини опитуваних, які є фінансово незахищеними [26]. Домогосподарство вважається найбільш стабільним якщо показник вищий.

Як видно із проаналізованих різних підходів, вчені пропонують оцінювати економічну безпеку за показниками (обсяг доходів, банківських вкладів, забезпечення житлом тощо), які беруться до уваги загалом по всьому населенню країни, незалежно від відмінностей у соціальному статусі, рівні освіти, віку, регіону тощо.

Для суспільства будь-якої країни характерною є соціальна нерівність. В Україні така нерівність особливо поглибилася з початком повномасштабного російського вторгнення у лютому 2022 року.

Так, за даними дослідження а Gradus Research [27] з початку війни до жовтня 2022 року у переважній більшості українців зменшився дохід, причинами чого стала міграція, втрата роботи через руйнування (знищення) бойовими діями підприємств або ж через їх закриття. Проте найбільша частка тих, хто втратив роботу після початку війни, залишається серед тих людей, які покидали Україну (рис. 2.1).

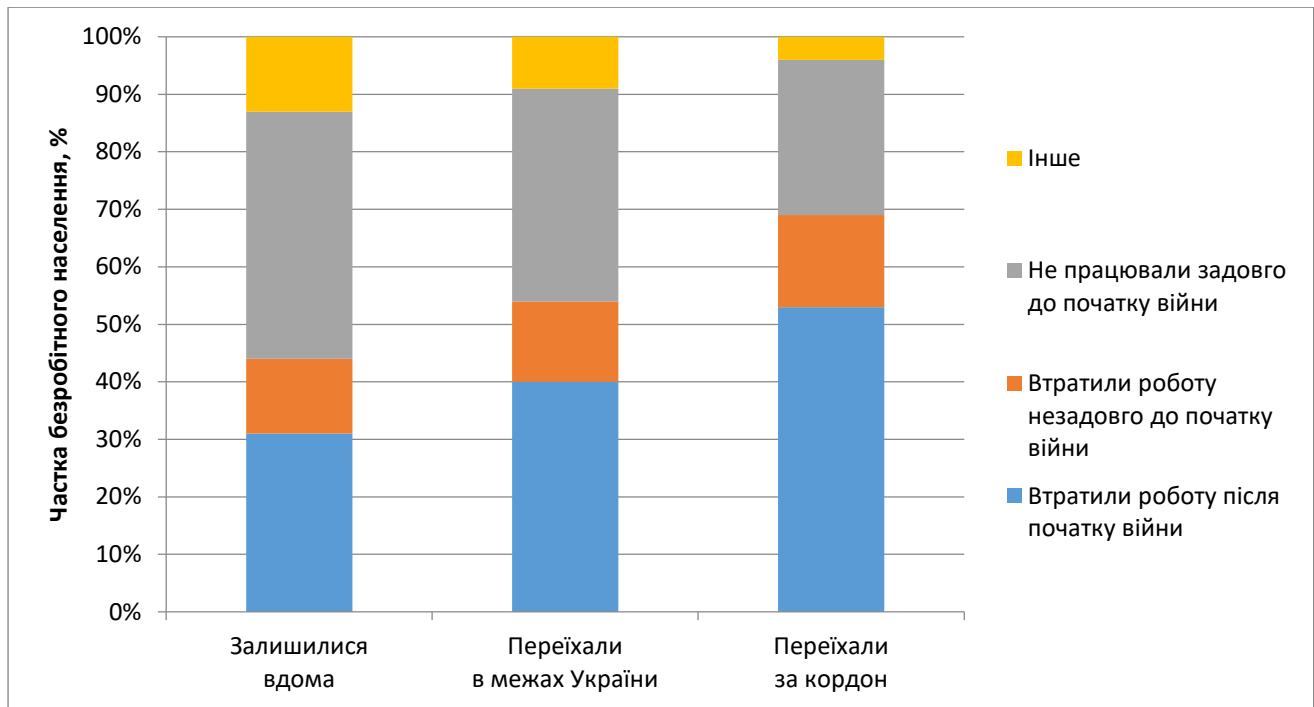

Рис. 2.1. Показники безробіття населення України протягом лютого–жовтня 2022 року за міграційним статусом*

*Джерело: складено автором на підставі даних [27].

Як видно з рисунку, найвища частка осіб, які втратили роботу після початку війни, залишається серед тих, що покидали країну, а найменша серед тих хто залишився вдома, проте є також високою – 31%.

З числа осіб, які втратили роботу, одна частина адаптувалася до нових умов життя: знайшли нову роботу, можливо більш високооплачувану, інші – з різних причин не можуть відновити свій фінансовий навіть до довоєнного рівня, а стрімка інфляція, яка у 2022 році сягнула 27% [28], лише погіршила його ще більше.

За даними опитування, проведеного у жовтні 2022 року, більшість населення декларує зменшення доходу, що притаманне переважно тим, хто виїжджав за кордон (рис. 2.2).

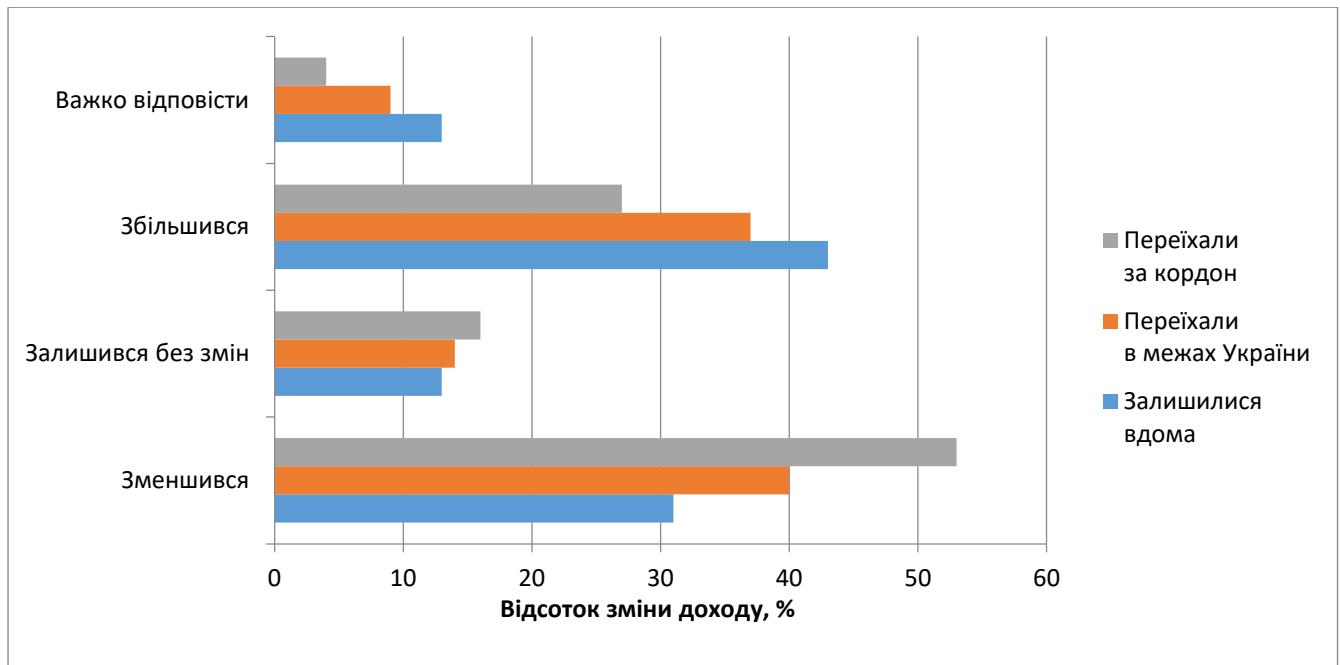

Рис. 2.2. Показники зміни доходів населення протягом лютого–жовтня 2022 року за міграційним статусом*

*Джерело: складено автором на підставі даних [27].

Дані рисунку свідчать, що від початку повномасштабного вторгнення про зменшення доходу зазначили 78% громадян, а про збільшення – лише 2% [27].

Станом на червень 2023 року ситуація дещо змінилася, проте значного покращення фінансового стану домогосподарств не спостерігалось. Так, за даними опитування, проведеного групою Rakuten Viber, в якому взяли участь близько 70 тисяч респондентів, з початку війни [29]:

- 40% опитуваних зазначили про зниження рівня доходів, в тому числі у 31% відбулося суттєве зниження;
- 15% зазначили, що їх дохід не змінився;
- 5% прозвітувалися про зростання доходу.

Дані опитування осіб, які перемістилися із найнебезпечніших регіонів країни в інші, показали, що з них: 47% на початку війни перестали отримувати заробітну плату, 35% опитуваних повідомили, що дохід їхнього домогосподарства

є меншим ніж 5000 грн, що на 1500 грн менше, рівня мінімальної заробітної плати [27]. Також опитування довело, що в рейтингу важливіших потреб домогосподарств найбільша перевага надається грошовим коштам (64%) та доступу до роботи (30%) [27].

З огляду на вищенаведені можна зробити висновок про збільшення нерівності між різними категоріями населення під час війни. Це означає, що не можна здійснювати оцінку фінансової безпеки домогосподарств на однакових для всіх умовах. Критерієм, за яким можна розподіляти домогосподарства для здійснення оцінки їх фінансового стану та безпеки, повинен стати рівень впливу воєнних подій в Україні на домогосподарство.

Отже, оцінку фінансової безпеки домогосподарств в період воєнного стану в країні варто здійснювати, розподіливши населення на категорії за соціальним статусом, освітою, регіональним розміщенням, а також рівнем впливу воєнних подій (нічого не втрачено або втрачено житло, роботу тощо). Здійснення оцінки фінансової безпеки за таким підходом дозволить не прирівнювати абсолютно різний стан та можливості населення під один стандарт, а виявляти реальні проблеми, що знижують рівень фінансової безпеки та розробляти необхідні заходи щодо її підвищення.

2.2. Вплив фінансової нестабільності держави на фінансову безпеку домогосподарств

Фінансовий стан держави має прямий вплив на фінансову безпеку домогосподарств та економічний добробут населення. На сьогодні фінансову стабільність державі забезпечити неможливо з причини тривалості війни та непередбачуваності подій на воєнно-політичному фронті держави. Проте вивчення впливу фінансової нестабільності держави на фінансову безпеку

домогосподарств дозволить визначити які саме фактори становлять найбільший вплив та розробити шляхи для його послаблення.

Взаємозв'язок фінансової нестабільності в країні з фінансовою безпекою домогосподарств вивчали переважно вітчизняні вчені протягом тривалого періоду, особливо під час загострення фінансових криз. Зокрема, А. Полторак та В. Паламарчук вивчали наявність такого взаємозв'язку шляхом застосування відповідної економетричної моделі, що дозволило виявити, що збільшення індексу людського розвитку та обсягу валового внутрішнього продукту (далі – ВВП) на душу населення спричиняє прямий вплив на рівень фінансової безпеки домогосподарств [30, с. 150].

Також динамічний аналіз розмірів ВВП на одне домогосподарство вивчення інших показників життя населення здійснив у своїй роботі О. Захаркін, який досліджував внутрішні фактори впливу на фінансову безпеку домогосподарств, зокрема: рівень освіченості, кваліфікованості та фінансової грамотності; раціональність використання ресурсів та інші фактори. Вчений підтвердив, що більшість вивчених факторів справляли негативний вплив на фінансову безпеку домогосподарств [31, с. 19].

Дослідження щодо стану фінансової безпеки домогосподарств в регіональному масштабі здійснювали М. Мельник та І. Лещух [32, с. 31]. Вчені проаналізували втрати ендогенного потенціалу регіонів України внаслідок війни, зокрема, втрати людського і трудового капіталів окремих, найбільш небезпечних регіонів; поведінку та масштаби втрат бізнесу в умовах війни [32, с. 31].

Проте, потребує більш поглибленого вивчення питання щодо негативного впливу процесів, які викликають фінансову нестабільність в державі на фінансову безпеку домогосподарств.

Фінансова безпека домогосподарств означає економічний добробут населення, достатній рівень життя громадян. Це є можливим за умови стабільних темпів економічного зростання, збільшення економічного потенціалу країни,

зростання реального ВВП. Важливими показниками економічного зростання в країні є рівень реального ВВП, а ще більш точним показником результативності – реальний ВВП на 1 людину, адже він показує вартість товарів та послуг, які припадають на одну людину. Відносну вартість життя враховує паритет купівельної спроможності (далі – ПКС), який розраховується із врахуванням вартості всіх кінцевих товарів і послуг, які реалізовано в країні за певний рік. Цей показник не використовує лише обмінні курси, тому що забезпечує точнішу картину реальної різниці у доходах. В Україні протягом останніх 10 років спостерігалися значні коливання цього показника (рис. 2.3).

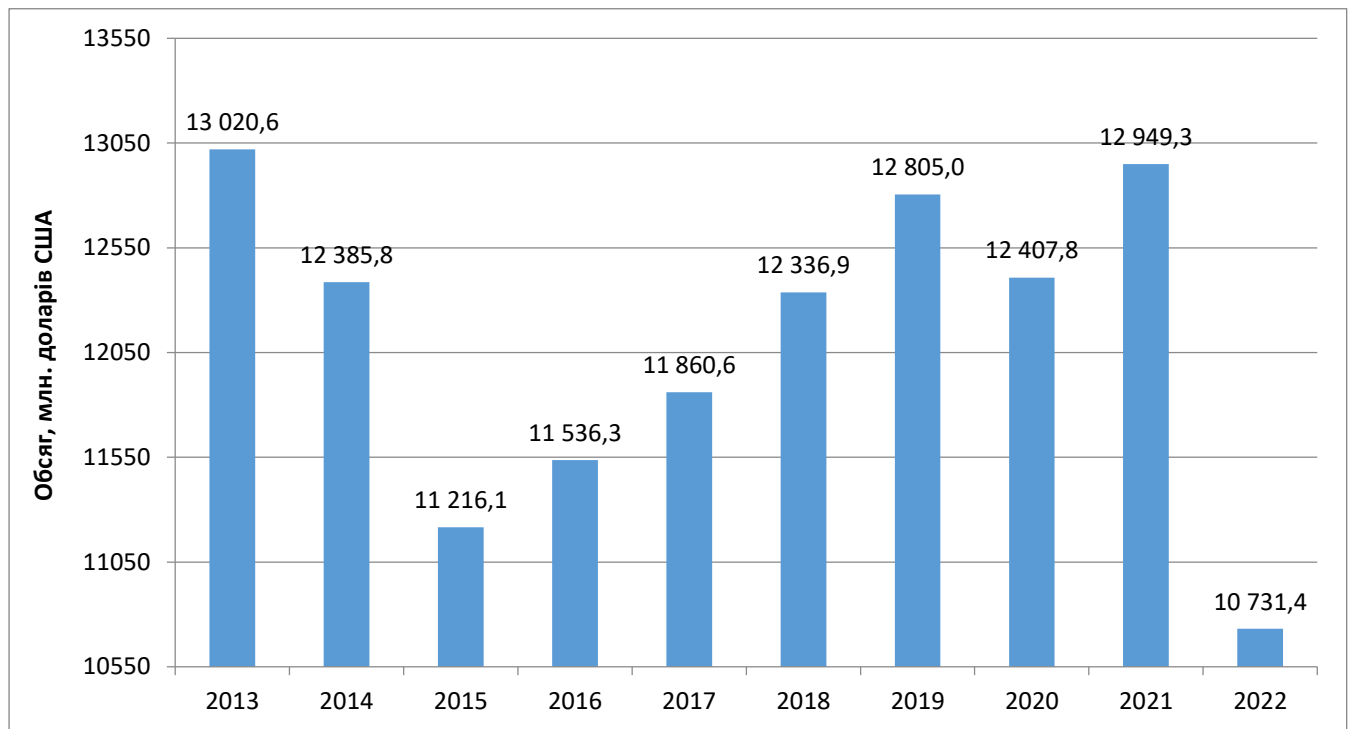

Рис. 2.3. Динаміка ВВП України за ПКС за 2013–2022 роки*

*Джерело: складено автором на підставі даних [33].

Дані рисунку свідчать, що починаючи з 2015 року до 2021 року спостерігалось зростання показника, проте у 2020 році відбулося певне зниження з причини поширення пандемії коронавірусу. Однак, протягом 2016–2021 років рівень реального ВВП зростав значно повільніше, ніж інших країнах, зокрема, які

межують з Україною кордонами. Станом на початок 2022 року ВВП України за ПКС у розрахунку на одну особу становив вдвічі менше від середнього рівня країн Східної Європи з ринками, що формуються (11 тис. доларів США порівняно з 27 тис. дол. відповідно) [34].

У 2022 році Україна знаходилася на 104 місці серед країн по ВВП України за ПКС, а рівень цього показника складав лише 61% від середнього рівня серед 176 країн [35].

Узагальненим показником оцінки значущості людини в країні вважається Індекс людського розвитку (далі – ІЛР), який свідчить на скільки люди та їх здібності є критерієм для оцінки розвитку держави. Цей індекс представлений у трьох вимірах: довголіття, освіченість, та матеріальний рівень життя (рис. 2.4).

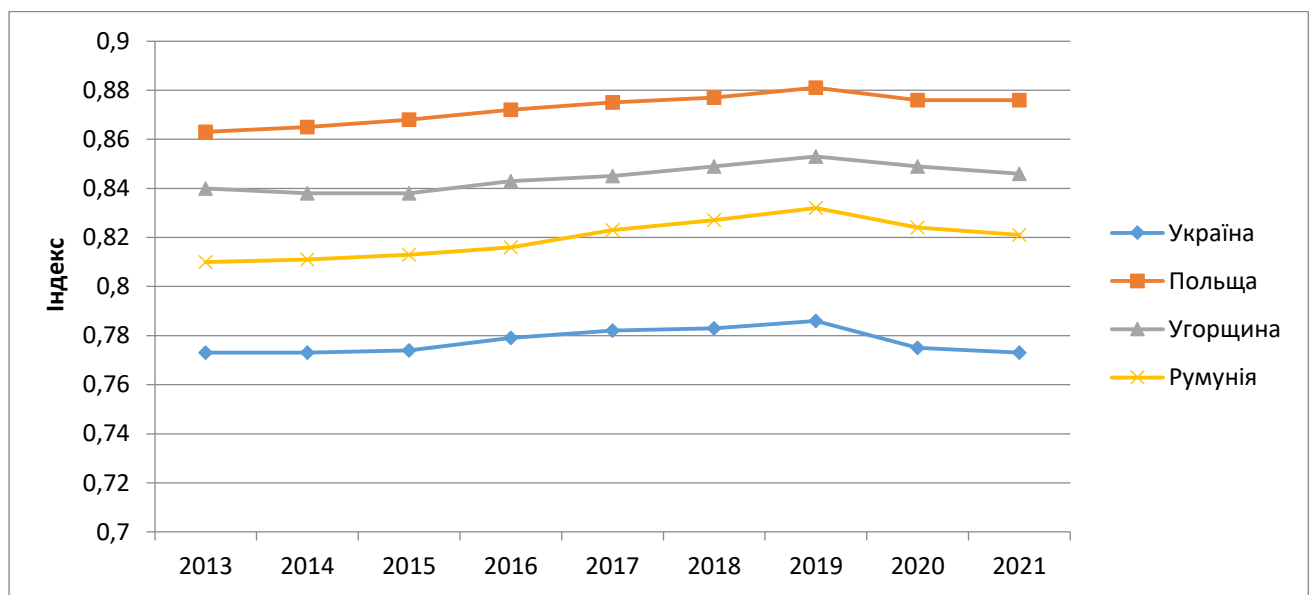

Рис. 2.4. Динаміка індексу ІЛР України та інших країн за 2013–2021 роки*

*Джерело: складено автором на підставі даних [36].

Як видно з рисунку, війна в Україні позначилася на економіці майже усіх країн, що відображено у вигляді зниження ІЛР, однак у попередні роки цей показник у сусідніх країнах, зокрема, Польщі, Угорщини, Румунії, порівняно з Україною, коливався на вищому рівні.

У 2022 році за ІРЛ Україна посіла 77-ме місце в рейтингу країн, проте це одне з найнижчих серед країн регіону та Європи [37, с. 273].

Про стан фінансового забезпечення домогосподарств можуть свідчити такі економічні показники, як середня та мінімальна заробітна плата, пенсія, а також їх співвідношення (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Рівень заробітної плати, пенсії та вартість продуктового кошика протягом
2019–2022 років**

Показники	2019	2020	2021	2022
Середньомісячна: - заробітна плата, грн.	10497	11591	14014	14577
- пенсія, грн.	2465,7	3083	3507,3	3991,5
Темп росту: - заробітної плати, %	-	10,4	20,9	4,0
- пенсії, %	-	25,0	13,8	13,8
Інфляція, % на рік	4,1	5	10,0	26,6
Мінімальна: - заробітна плата, грн.	4173	4723	6041,7	6550
- пенсія, грн.	1640	1706,3	1852,3	1980,5
Співвідношення: - середньої і мінімальної зарплати, разів	2,52	2,45	2,32	2,22
- середньої і мінімальної пенсії, разів	4,26	3,76	4,0	3,65
Вартість продуктового кошика, грн.	2027	2189	2393	3250
Співвідношення продуктового кошика та:				
- заробітної плати, %	19,3	18,9	17,1	22,3
- пенсії, %	82,2	71,0	68,2	81,4
Темп зростання вартості продуктового кошика, %	13,8	8	9,3	35,8
Темп зростання вартості реальної зарплати, %	24,6	9,7	9,9	-9,6

*Джерело: складено автором на підставі даних [28; 38; 39].

Дані таблиці показують, що середньомісячна заробітна плата та пенсія мали незначну тенденцію до зростання (15–20% на рік). У 2022 році темп інфляції майже у 7 разів перевищив зростання середньої заробітної плати та у 2 рази – зростання пенсії.

Встановлені для державних виплат мінімуми залишаються досить низькими для підтримування нормального рівня фінансової безпеки домогосподарств. Мінімальна заробітна плата нижче за середню у 2 рази, а аналогічне співвідношення по пенсії складає близько 4 разів.

Вартість продуктового (споживчого) кошика, склад якого визначається Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» [39] протягом аналізованого періоду постійно зростала. Вартість продуктового кошика у сумі заробітної плати становила близько 19%, проте у 2022 році зросла до на 3% від попереднього рівня.

Частина вартості продуктового споживчого кошика у сумі середньомісячної пенсії є надзвичайно високою та становить більше 80%, що свідчить про досить низьке забезпечення людей пенсійного віку.

Також одними з ключових показників фінансового стану домогосподарств є доходи та витрати (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Структура сукупних ресурсів та витрат домогосподарств за 2019–2022 років

Показники	2019	2020	2021
Сукупні доходи (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)			
Усього ресурсів, грн	12118,5	12432,3	14490,6
Оплата праці, %	57,3	58,3	59,8
Доходи від підприємницької діяльності та само зайнятості, %	6,5	5,8	5,7
Пенсії, стипендії, допомоги, пільги та субсидії, %	20,3	21,2	20,2
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції, %	2,4	2,2	2,5
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель, %	3,6	3,3	3
Грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи, %	6,6	6,8	6,1
Інші надходження, %	3,3	3,3	2,7
Структура сукупних витрат домогосподарств у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)			
Усього витрат, грн	9670,2	9523,6	11243,4
Споживчі сукупні витрати, %	91,3	91,4	91,3
<i>продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби), %</i>	<i>51,7</i>	<i>52,7</i>	<i>50,1</i>

Продовження таблиці 2.2

непродовольчі товари та послуги, %	39,6	38,7	41,2
оплата житла, комунальних продуктів та послуг, %	13	12,9	13,8
Неспоживчі сукупні витрати, %	8,7	8,6	8,7
Відсоток витрат у доходах, %	79,8	76,6	77,6

*Джерело: складено автором на підставі даних [38; 40].

Дані таблиці свідчать, що у структурі доходів домогосподарств переважна частина (близько 60%) належать заробітній платі. Друге місце у структурі доходів належить державним гарантіям та іншим соціальним гарантіям та становить 20%. Іншим джерелам доходів домогосподарства віддають невелику перевагу, що показує більшу їх залежність від держави та роботодавців, а також менше можливостей зміцнювати їх фінансову небезпеку за рахунок отримання доходів від підприємницької діяльності, продажу сільськогосподарської продукції та інших доходів. Частина витрат на харчування, яка становить більше 50,1%, свідчить про низький рівень життя населення. Також слід відмітити, що у структурі витрат домогосподарств більше 90% належить споживчим витратам, що означає їх незначну здатність заощаджувати.

Під час війни стосовно доходів і витрат домогосподарств відбулися наступні зміни:

- через скорочення доходів і спробу більше економити задля заощаджень у 53% домогосподарств зменшився обсяг споживчих витрат;
- дохід домогосподарства поділяється так: 59% на витрати першої необхідності; 22% – інші види видатків, а 12% – заощадження [41].

В Україні рівень валового нагромадження (12% від ВВП) є суттєво нижчим за країни з ринками, що формуються (25–30% ВВП). У 2022 році на тлі воєнних подій реальні інвестиції знизилися на 34% порівняно з 2021 роком [34]. Отже, рівень стагнації економіки призвів до падіння рівня внутрішніх заощаджень та інвестування.

Характеризуючи наслідки воєнних подій в Україні для фінансової безпеки домогосподарств, слід зазначити, що для підвищення фінансової безпеки необхідним є застосування комплексу заходів з боку всіх сфер фінансової системи, спрямованих на підвищення фінансової стійкості. Важливим є також підвищення фінансової грамотності для України, яка посідає 48 місце в загальному рейтингу. Лідирують за даним показником Скандинавські країни (Норвегія, Данія та Швеція), де 71% дорослого населення вважається фінансово грамотним [7, с. 97].

Українській державі на сьогодні потрібна реалізація економіки цілеспрямованого створення робочих місць. Адже, відсутність адекватно оплачуваного робочого місяця позначається на доходах та фінансовій безпеці громадян значно гірше, ніж інфляція.

Отже, низький рівень державних соціальних стандартів гарантів не дозволяє домогосподарствам підтримувати гідний рівень життя та заощаджувати кошти для підтримки достатнього рівня фінансового забезпечення. Нестабільність та фінансові кризи в країні постійно перешкоджають можливості підвищити соціальні стандарти, а воєнний стан поглибив цю проблему, створюючи потребу спрямовувати велику частину коштів держави на забезпечення армії. Аналіз структури доходів свідчить про значну залежність домогосподарств від заробітної плати та державних соціальних гарантій. Велика частина витрат на споживання показує низьку здатність домогосподарств заощаджувати. До падіння рівня внутрішніх заощаджень та інвестування призвела переважно стагнація економіки.

2.3. Взаємозв'язок між фінансовою безпекою та добробутом домогосподарств

Добробут населення характеризує рівень забезпеченості людини необхідними благами, зокрема, матеріальними і духовними благами. Добробут відображає якість життя домогосподарств, оскільки він показує на скільки ефективно функціонує економічна система держави. Отже, добробут вважається однією з найважливіших складових фінансової безпеки домогосподарств. Забезпечення високого рівня матеріального добробуту домогосподарства пов'язане з економічними і соціальними особливостями розвитку суспільства, проте це є однією з основних цілей, яку намагаються досягати домогосподарства.

Залежність та зв'язок між рівнем добробуту та фінансовою безпекою домогосподарств вивчала М. Зварич шляхом побудови багатофакторної регресійної моделі та здійснення прогнозу необхідної величини підвищення рівня окремих показників фінансової безпеки домогосподарств [15, с. 114].

Як важливу складову фінансової безпеки держави розглядали добробут населення Я. Якуніна та О. Маслош [42, с. 45].

Серед усіх витрат, які мають домогосподарства, окреме місце займають витрати на освіту, що є важливими для підвищення фінансової грамотності населення. Зазначену проблематику вивчали Д. Верба, І. Верховод, С. Ізбаш, О. Бунчук та О. Самборський, які зазначили, що в умовах підвищення вимог до фінансування освіти значно обмежився вибір споживачами освітніх послуг, що призвело до скорочення питомої ваги видатків на освіту у загальному їх обсязі. Вчені наголосили, що така тенденція є «вираженням низьких економічних можливостей» [43, с. 480].

В процесі дослідження варто розглянути дані стосовно основних доходів та витрат домогосподарств, вивчити їх динаміку та залежність, для чого можна використати регресійний аналіз. Так, на основі багатофакторної регресійної залежності між показниками (рівнем добробуту, тобто сукупними ресурсами господарства за місяць, розміром середньомісячної заробітної плати, обсягами депозитів домогосподарств, величиною сукупних витрат одного домогосподарства

за місяць на освіту та розміром мінімальної заробітної плати) можна дослідити гіпотезу щодо вагомості впливу фінансової безпеки на добробут населення.

Для аналізу даних варто взяти до уваги показники за період 2018–2022 років (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Динаміка показників доходів та витрат домогосподарств України
за 2018–2022 років**

Показники, млн грн	Роки				
	2018	2019	2020	2021	2022
Сукупні ресурси одного домогосподарства за місяць, грн (Y)	8 900,00	9 500,00	9670,2	9523,6	11243,4
Середньомісячна заробітна плата, грн (X ₁)	7 810	9 205	10 340	12 349	14 859
Депозити домогосподарства, млрд грн (X ₂)	530,25	576,126	730,317	794,152	1045,731
Сукупні витрати домогосподарства за місяць на освіту, грн (X ₃)	83,48	104,96	106,91	116,86	118,3
Мінімальна заробітна плата по країні, грн (X ₄)	3723	4173	4723	6000	6500

*Джерело: складено автором на підставі даних [28; 38; 44; 45; 47].

Окремий вплив кожного фактору, зазначеного в таблиці, на фінансову небезпеку домогосподарств можна розглядати через умовний взаємозв'язок. Щоб проаналізувати зміну результативного показника слід показати залежить від сукупного та одночасного впливу декількох факторів на показник.

Спочатку взаємозв'язок варто дослідити зв'язок між факторними ознаками. Оскільки величина середньомісячної та мінімальної заробітної плати вважаються такими, що тісно корелюють між собою ($R \rightarrow 1$), то в модель доцільно включити лише один із цих факторів, наприклад, величину середньомісячної заробітної плати (X₁).

Аналіз впливу кожного із факторів на обсяг фінансових ресурсів домогосподарства, проведений із застосуванням коефіцієнта кореляції дозволив

підтвердити, що найбільше на результативну ознаку впливає середньомісячна заробітна плата ($R = 0,897$). Це пояснюється тим, що заробітна плата є основною складовою доходів середньостатистичного домогосподарства. Варто підкреслити наявність високого рівня кореляції між сукупними ресурсами домогосподарства та обсягом його витрат на освіту, адже такі витрати переважно здійснюються із заробітної плати і тому це пояснює високий ступінь зв'язку між витратами на освіту (X_3) та сукупними ресурсами (X_1) ($R = 0,7206$).

Вплив величини депозитних коштів домогосподарств на їх фінансову безпеку можна відобразити у вигляді лінійної регресії (рис. 2.5).

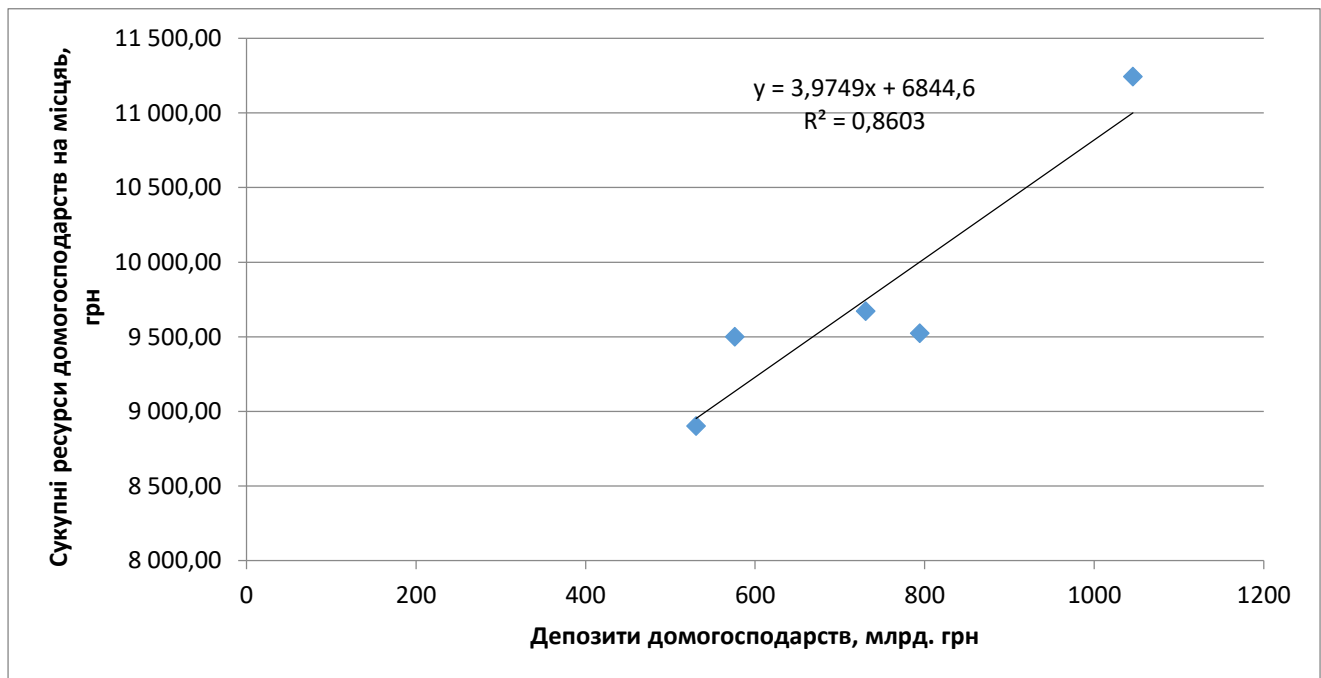

Рис. 2.4. Лінійна залежність між обсягом депозитів домогосподарств та сукупними ресурсами за 2018–2022 роки*

*Джерело: складено автором на підставі даних [45; 48].

Як видно з рисунку, коефіцієнт кореляції достатньо високий, що свідчить про значну залежність добробуту домогосподарства від розміщення заощаджень на депозитних рахунках в банках.

Враховуючи чотири показника, наведених в таблиці 2.3, лінійна багатofакторна модель буде мати наступний вигляд:

$$Y = -0,71 + 12,91 X_1 + 116,6 X_2 - 0,87X_3 \quad (2.1)$$

Для побудованої моделі коефіцієнт детермінації дорівнює $R_2 = 0,94$.

Перевірити якість моделі можна за критеріями Фішера та Стьюдента, що дає також позитивний результат. Статистичне значення критерію Фішера більше за критичне ($F_{\text{стат}} = 846,21 > F_{\text{крит}} = 2,34$). В такому випадку підтверджується гіпотеза про адекватність моделі.

Проте, з огляду на окремі недоліки застосування кореляційно-регресійного методу, а саме: незначний обсяг даних для вибірки; надмірна спрощеність, що підвищує вірогідність отримання результатів низької точності та інші недоліки, варто розглянути інші методи для розрахунків, зокрема, метод побудови статистичних рівнянь множинних залежностей.

Побудова цих рівнянь відбувається у декілька етапів, першим з яких є ранжирування значень кожної ознаки (X_1, X_2, X_3, X_4) відповідно до результативної ознаки (Y) з метою встановлення напряму зв'язку (табл. 2).

Таблиця 2.4

Ранги значень факторних ознак лінійної моделі

Результативна ознака Y	Ранги значень ознак X_1-4			
Сукупні ресурси 1 ДГ за місяць, грн (Y)	Середньомісячна заробітна плата, грн (X_1)	Депозити домогосподарства, млрд грн (X_2)	Сукупні витрати домогосподарства за місяць на освіту, грн (X_3)	Мінімальна заробітна плата по країні, грн (X_4)
8 900,00	7 810	530,25	83,48	3723
9 500,00	9 205	576,126	104,96	4173
9 670,20	10 340	730,317	106,91	4723
9 523,60	12 349	794,152	116,86	6000
11 243,40	14 859	1045,731	118,3	6500

*Джерело: складено автором на підставі даних [28; 48; 44; 45; 47].

Використаємо рівняння прямої залежності для встановлення зв'язку між розміром сукупних ресурсів домогосподарства за місяць та кожною з факторних ознак:

$$Y_{x_{1-5}} = Y_{min} \left[1 + B \left(d_{\frac{x_1}{x_{1min}}-1} + d_{\frac{x_2}{x_{2min}}-1} + d_{\frac{x_3}{x_{3min}}-1} + d_{\frac{x_4}{x_{4min}}-1} \right) \right] \quad (2.2)$$

де $Y_{x_{1-5}}$ – рівняння множинної залежності; Y_{min} – мінімальне значення результативної ознаки; B – сукупний параметр множинної залежності; d – символ відхилень коефіцієнтів порівняння; x_i – значення чинника. Параметри рівняння множинної залежності будуть дорівнювати:

1. $Y_{min} = 8\,900,00$.
2. Сукупний параметр багатofакторної залежності:

$$B = \frac{\Sigma\left(\frac{Y_1}{Y_{min}}-1\right)}{\Sigma\left(\frac{x_1}{x_{min}}-1\right)+\Sigma\left(\frac{x_2}{x_{min}}-1\right)+\Sigma\left(\frac{x_3}{x_{min}}-1\right)+\Sigma\left(\frac{x_4}{x_{min}}-1\right)} = 0,34842 \quad (2.3)$$

Рівняння багатofакторної залежності представимо наступним чином:

$$Y_{x_{1-5}} = 8900,00 \left[1 + 0,34842 \cdot \left(d_{\frac{x_1}{x_{min}}-1} + d_{\frac{x_2}{x_{min}}-1} + d_{\frac{x_3}{x_{min}}-1} + d_{\frac{x_4}{x_{min}}-1} \right) \right] \quad (2.4)$$

Отже, зміна сукупного розміру відхилень коефіцієнтів при порівняння ознак x_{1-5} на одиницю зумовлює зміну розміру відхилення теоретичних значень ознаки Y в 0,34842 рази.

Коефіцієнт стійкості зв'язку розрахуємо за формулою:

$$K = 1 - \frac{\Sigma(d_y - bd_x)}{\Sigma d_y} \quad (2.5)$$

де K – коефіцієнт стійкості зв'язку; d_y – розмір відхилень коефіцієнтів порівняння емпіричних значень результативної ознаки; bd_x – розмір відхилень коефіцієнтів порівняння теоретичних значень результативної ознаки.

Для визначення тісноти зв'язку застосовують відповідну шкалу оцінки залежностей, згідно з якою коефіцієнт $K_1 = 0,83$; $K_2 = 0,85$; $K_3 = 0,86$. Це свідчить про високий рівень стійкості зв'язку між сукупними витратами домогосподарства та кожним окремо взятим фактором, що зумовлено багатьма причинами.

Далі варто визначити частку впливу окремих чинників на величину сукупних ресурсів домогосподарства за місяць (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Рівень впливу факторів на обсяг сукупних витрат домогосподарства

Назва показника	Обсяг сукупних ресурсів на домогосподарство	
	Сума відхилень коефіцієнтів (d_{xi})	Частка впливу кожного фактора на добробут, %
Середньомісячна заробітна плата, грн (X_1)	15,4	32,0
Депозити домогосподарства, млрд грн (X_2)	18,6	38,7
Сукупні витрати домогосподарства за місяць на освіту, грн (X_3)	14,1	29,3
Всього:	48,1	100

*Джерело: складено автором на підставі даних [38; 45].

Дані таблиці показують, що всі фактори рівномірно впливають на добробут населення, проте найбільший вплив на сукупних ресурсах домогосподарства позначається від динаміки депозитних вкладень домогосподарств, що дорівнює 38,7%.

Вплив розміру середньомісячної заробітної плати (X_1) на сукупні ресурси становить 34%. Це свідчить про суттєвість цього чинника для добробуту домогосподарства, адже він є основною для забезпечення фінансової безпеки населення. Найменший вплив відчувається від динаміки витрат населення на освіту (29,3%), що демонструє його як допоміжний інструмент для формування власного добробуту і достойного рівня життя.

Отже, аналіз впливу факторів на сукупні ресурси домогосподарств дозволив відмітити значний взаємозв'язок цього фактора з показниками середньої

заробітної плати, депозитних вкладів та витратами на освіту. Результати дослідження свідчать, що для підвищення рівня добробуту населення необхідним є докладання зусиль самих домогосподарств, а також зміна державної політики щодо встановлення та регулювання державних соціальних норм і стандартів.

Висновки до розділу 2

За результатами аналізу стану фінансової безпеки домогосподарств в сучасних умовах можна зробити наступні висновки.

1. Аналіз економічних показників України, зокрема, обсяг реального ВВП на 1 особу, свідчить про низький його рівень порівняно з іншими країнами Європи. Воєнні події позначилися на рівні життя українців, суттєво знизивши доходи, а також призвівши до втрати майна, вимушеної міграції в межах країни та за кордон. Доведено, що оцінку фінансової безпеки домогосподарств варто здійснювати за категоріями населення, виокремлення яких варто здійснювати за соціальним статусом, освітою, регіональним розміщенням та рівнем впливу воєнних подій. Такий підхід дозволить оцінити вразливість населення, та виявити проблемні питання фінансової безпеки.

2. Доведено, що низький рівень державних соціальних стандартів та гарантій є суттєвою перешкодою для підтримання гідного рівня життя домогосподарств та накопичення заощаджень. У структурі доходів домогосподарств значна перевага надається заробітній платі, як основному джерелу доходів. Виявлено високу частину витрат на споживання, зокрема на продукти харчування, у загальній сумі витрат домогосподарства. Така тенденція свідчить про низьку здатність домогосподарств до накопичення заощаджень та підтверджує, що нестабільність економіки країни негативно позначається на фінансовій безпеці домогосподарств.

3. Дослідження взаємозв'язку між фінансовою безпекою та добробутом домогосподарств, зокрема шляхом визначення впливу на сукупні фінансові середньої домогосподарств інших факторів, а саме: заробітної плати, обсягу депозитних вкладень та витрат домогосподарства на освіту, дозволило виявити присутність тісного зв'язку між ними. Наголошено, що для підвищення рівня добробуту населення необхідним є, по-перше, спрямування зусиль в цьому напрямку самих домогосподарств та підвищення державних норм і стандартів, які регулюють рівень мінімальної заробітної плати та інші.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

3.1. Зарубіжний досвід зміцнення фінансової безпеки домогосподарств та перспективи його застосування для України

Світова фінансова криза, пов'язана з пандемією COVID-19, яка позначилася на економіці багатьох зарубіжних країн, дозволила водночас виявити їх слабкі сторони та розробити заходи, які б дозволили пом'якшити наслідки кризи для населення цих країн.

Економіка України одразу після коронавірусної кризи потрапила під руйнівний вплив війни. Досвід інших держав, які розробляли та впроваджували різні програми з підтримки домогосподарств у складний період, може бути цінним для України.

Вчені інших країн, досліджуючи питання фінансової безпеки домогосподарств, зосереджувалися на проблематиці заощаджень та інвестицій домогосподарств.

Так, А. Козера, Й. Станіславська та Р. Гловицька-Волошин стверджували, що фінансова безпека домогосподарства має важливе значення для задоволення потреб його членів [49, с. 321]. Автори проаналізували рівень фінансової безпеки домогосподарств в Польщі та охарактеризували його як низький порівняно з іншими європейськими країнами, особливо західними та скандинавськими. Понад 3/4 польських домогосподарств відчувають фінансові проблеми та виявляють низьку схильність до заощаджень [49, с. 326].

Також низький рівень заощаджень домогосподарств у трьох країнах Південної Європи – Кіпрі, Греції та Португалії розглядали К. Дибчак, С. Хуа, які досліджували ключові моделі заощаджень, а саме: їх неоднорідність у

домогосподарствах відносно середнього рівня по країні. Результати підтвердили, що домогосподарства з меншими заощадженнями, як правило, бачать падіння своїх заощаджень (або зростання заощаджень) більш ніж пропорційно зі зміною доходу, процентної ставки, інфляції та державного балансу [50].

Оснoву рішень домогосподарств, що полягають в оснoву при виборі портфеля інвестицій у фінансові ризиковані активи, вивчали Н. Апергіс та Х. Боурас, використовуючи дані опитувань домогосподарств у Великій Британії, Бельгії, Франції, Німеччині, Японії, Нідерландах, Швеції, Норвегії, Данії, Італії, Швейцарії, Австралії, Новій Зеландії, Канаді та Сполучених Штатах за період 2009–2018 років [51, с. 407]. Автори підтвердили, що управління має значення для інвестиційних рішень домогосподарств [51, с. 418].

Основою для фінансової безпеки домогосподарств є їх активи. Активи домогосподарств Європейського Союзу у 2022 році склалися переважно з валюти та депозитів (34,1%), акцій та акцій інвестиційних фондів (32,8%), а також страхування, пенсій і стандартизованих гарантій (27,8 %), тоді як зобов'язання – з кредитів (93,2%) [52; 53].

Війна в Україні негативно позначилася та поставила під загрозу фінансову стійкість економіки сусідніх європейських країн, що стало передумовою для розробки урядами цих країн програм підтримки домогосподарств.

Так, Уряд Німеччини на початку 2023 року запровадив на електроенергію та газ граничні ціни, які діють заднім числом з початку року. Ціни обмежені для споживання більшості приватних домогосподарств на рівні 40 центів за кіловат-годину на електроенергію та 12 центів за кіловат-годину на газ [54]. За попередніми розрахунками Уряду це дозволить більшості домогосподарств відчутти невеликий ефект, враховуючи зниження середніх цін на електроенергію на 0,3%, а на газ – на 1,1%, та додаючи до економії трохи більше 30 євро в середньому домогосподарстві [54].

В Португалії з початку коронавірусної пандемії, враховуючи суттєвість портфеля іпотечних кредитів для португальських банків, різке зниження цін на житло в поєднанні зі збільшенням відсотка дефолтів на тлі кризи вартості життя та стрімкого зростання процентних ставок могло стати проблемою для банківської системи. Заходи державної підтримки допомогли зберегти платоспроможність позичальників. Так, було впроваджено «політику пом'якшення шоку» шляхом зниження ПДВ і надання підтримки доходу, що допомогло захистити приблизно 3,5% домогосподарств від фінансових труднощів та 1,7% іпотечного боргу, ціною чого стало 0,6% ВВП [55].

В США було проведено дослідження щодо динаміки пенсійних заощаджень домогосподарств залежно від представників раси та виявилось, що чорношкіре населення мало найменшу кількість відкритих облікових записів (близько 401 тисяч) [56]. У зв'язку з цим експертами було запропоновано оновлення облікових записів користувачів з метою скорочення різниці в отриманні банківських послуг чорношкірими та білошкірими і латиноамериканцями.

Домогосподарствам пропонувалося збільшити пенсійні заощадження шляхом відкриття рахунків в комерційних банках, що дозволило підвищити їх фінансову безпеку та сприяти розширенню використання банківських послуг [55].

Американські вчені підкреслюють, що краще розуміння проблеми, з якими стикаються домогосподарства, дозволяє швидше та ефективніше шукати їх вирішення [56].

Успішний підхід до вивчення фінансових проблем домогосподарств застосовується в Японії. Зокрема, японська компанія Nikkei Research Inc. Створила комплекс RADAR – базу даних фінансових активів домашніх господарств, яка дозволяє збирати щорічно дані опитування щоб зрозуміти ставлення та поведінку людей до інвестицій та фінансовий стан домогосподарств [57]. Таке опитування проводилося поштою та особисто, що дозволили отримати більш реалістичну

картину реальної ситуації та ставлення домогосподарств до заощаджень та інвестицій.

Використовуючи зібрані дані, японський уряд отримав краще розуміння про зміну інвестиційних уподобань різних вікових груп та особисту інвестиційну діяльність. Наприклад, з'ясовано інформацію, що багатьох представників молодшого покоління приваблює довгостроковий податковий інвестиційний рахунок. Значна кількість таких людей зараз активно намагається включити ці рахунки у свої портфелі [57].

В зарубіжних країнах для покращення фінансового стану домогосподарств постійно проводиться політика підвищення фінансової грамотності у сфері користування банківськими послугами.

Так, одним з найважливіших фінансових рішень, яке приймають люди, є купівля будинку чи оренда квартири. Власність житла популярна (у 2021 році 70% населення ЄС жили в домогосподарствах, які володіли власним будинком), але існують значні відмінності. Частка власників житла перевищує 90% у деяких країнах Східної Європи, таких як Румунія, Угорщина та Хорватія, але нижче 55% в Австрії та нижче 50% у Німеччині [58]. Більшість домовласників фінансують покупку за допомогою іпотеки, яка зазвичай є найбільшою приватною заборгованістю, що виникає протягом життя.

Фінансова грамотність відіграє при цьому важливу роль. По-перше, вищий рівень фінансової грамотності пов'язаний з більшою ймовірністю того, що молоді домогосподарства є власниками житла та мають іпотеку. По-друге, фінансова грамотність впливає на вибір і вартість іпотеки, причому ті, хто має нижчу фінансову грамотність, несуть більші витрати. Фінансово грамотні домогосподарства: приймають більш зважені рішення щодо іпотеки; частіше шукають і порівнюють іпотечні кредити, щоб знайти найкращу доступну пропозицію; краще оцінюють свій ризик під час вибору між різними типами іпотеки. По-третє, вищий рівень фінансової грамотності пов'язаний із більшою

дисциплінованістю у виплаті іпотечних кредитів. Зокрема, фінансово грамотні люди мають меншу ймовірність заборгованості та більшу ймовірність рефінансувати наявні іпотечні кредити, а також менші процентні витрати.

Водночас, фінансова безграмотність коштує грошей. У 2021 році 3,2% населення ЄС мали заборгованість по іпотеці чи оренді (аж 8,5% у Греції) [58].

Отже, фінансова грамотність може захистити фінансові можливості домогосподарств під час кризи, допомогти пом'якшити негативні наслідки втрати доходу та підвищити здатність впоратися з надзвичайними витратами.

Кращий та найкорисніший досвід зарубіжної практики, який можна застосувати в Україні, узагальнимо у вигляді таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Кращі зарубіжні практики підвищення фінансової безпеки домогосподарств

Країна	Практика	Суть	Результат
Німеччина	Обмеження підвищення тарифів	Встановлення граничних цін на газ та електроенергію	Зниження тарифного тягаря для вразливих домогосподарств
Португалії	Податкові пільги	Зниження ставок ПДВ для вразливих категорій домогосподарств	Збільшення споживання товарів та послуг
Японія	Дослідження проблем	Проведення опитувань щодо проблемних питань та вподобань домогосподарств	З'ясування бажаної політики та напрямків зміни
Інші країни	Підвищення фінансової грамотності	Надання інформації, навчання, роз'яснення основних фінансових питань	Зменшення помилок, що стають причиною погіршення фінансового стану

*Джерело: складено автором на підставі даних [38; 45].

Із таблиці видно, що у зарубіжних країнах основною тенденцією в політиці підтримання домогосподарств є вивчення їх потреб, зниження податкового і тарифного тиску та заохочення до збільшення заощадження.

Таким чином, для України є цінним досвід інших зарубіжних країн, особливо тих економіка, яких успішно перенесла наслідки фінансових криз. Підходи щодо підтримки фінансів домогосподарств в кожній країні розроблені з

урахуванням особливостей економіки кожної країни та внутрішніх і зовнішніх факторів, що можуть впливати. Проте підвищення фінансової грамотності є одним з інструментів, який можна впроваджувати за будь-яких умов і який дасть завжди позитивний результат.

3.2. Напрями вдосконалення механізму забезпечення фінансової безпеки домогосподарств в умовах війни

Створення умов для підвищення фінансової безпеки домогосподарств потребує участь держави та участь власне самих господарств, адже всіма благами, які надає держава, домогосподарства повинні раціонально та ефективно розпоряджатися задля досягнення достатнього рівня фінансової безпеки та накопичення запасу фінансових ресурсів. Правильне розпорядження фінансовим становищем передбачає планування доходів та витрат, розумне витрачання та заощадження. Тому необхідно дослідити та запропонувати інструменти, які слід використовувати домогосподарствам ефективного управління фінансовими ресурсами, що забезпечить їм фінансову безпеку.

Вивчаючи фінансову безпеку, як складову економічної безпеки Н. Зачосова слушно наголошує, що «економічна безпека людини розуміється не як відсутність економічних викликів, небезпек і ризиків для людини, а як стан її економічного життя, яке стало результатом раціональної господарської поведінки людини та дозволяє задовольнити економічні потреби та інтереси» [59, с. 15]. Автор визначає, що основними мотивами економічної поведінки людей під час війни є: «потреба в економії фінансових ресурсів, бажання відновити витрачені заощадження; страх перед невідомим економічним майбутнім; пошук альтернативних джерел доходу; бажання і потреба допомагати близьким, у тому числі матеріально» [59, с. 15].

Досягнення стану економічної та фінансової безпеки повинно включати і правове регулювання питань, що стосуються даного напрямку. Результати дослідження В. Робертас та А. Василюскаїте підтвердили, що правове регулювання має значний позитивний вплив на фінансову безпеку в країнах Європи, а, отже, антикорупційні заходи, мають бути невід'ємною частиною стратегій фінансової безпеки, яка розробляється державою [60].

Дослідження, проведені С. Качулою, Л. Лисяк та Т. Терещенко, підтверджують, що для збереження фінансової стійкості домогосподарств необхідно на достатньому рівні забезпечувати грошові доходи, контролювати розміри витрат та намагатися нейтралізувати вплив негативних факторів, приймати виважені фінансові рішення, що ґрунтуються на знаннях і достовірній інформації [61, с. 113].

Державна фінансова підтримка домогосподарств є важливою у сприянні їх функціонуванню та розвитку, як елементу економічної системи країни. Проте ключовим регулятором стану фінансової безпеки домогосподарств є поведінка цих господарств, підходи до власної фінансової безпеки, розміщення депозитних вкладів, інвестування фінансових ресурсів та здійснення заощаджень, що сприятиме правильному та корисному розпоряджанню власним капіталом.

Приділення уваги підвищенню фінансової грамотності є не менш важливим моментом для підвищення фінансової безпеки, зокрема, ознайомлення з особливостями кредитування та розміщення коштів на депозит, фінансовою та юридичною складовою запозичень, видами та умовами страхування тощо.

Ефективно сформувати власний бюджет і підвищити захист від можливих ризиків допомагає обізнаність населення у сфері фінансів. Складовою механізму забезпечення фінансової безпеки домогосподарств є його інструментарій, в якому можна виокремити напрями (рис. 3.1).

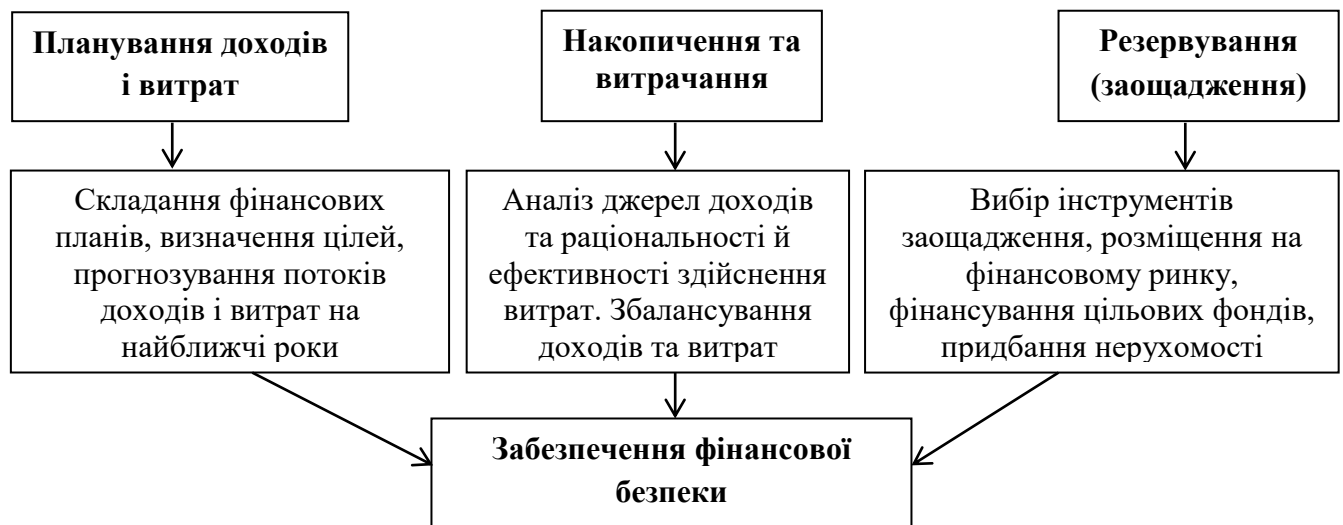

Рис. 3.1. Інструментарій забезпечення фінансової безпеки домогосподарств*

*Джерело: складено автором.

Як видно з рисунку, механізм забезпечення фінансової безпеки передбачає до кожного інструмента перелік дій, які виконуються при його застосуванні.

Слід зауважити, що в сучасних умовах ще більш стала актуальною проблема фінансової грамотності населення, що сприятиме захисту фінансових ресурсів домогосподарств від фінансових ризиків. У структурі фінансової грамотності можна виділити три компетентності, якими повинен володіти кожен представник домогосподарства:

- 1) у повсякденному управлінні коштами необхідно знати міру в економії та витрачанні;
- 2) вміти заощаджувати, вести фінансову звітність та проводити періодичний аудит;
- 3) управляти капіталом, сформованим із заощаджень.

Ключовим інструментом у забезпеченні фінансової безпеки є фінансове планування, яке передбачає цілісну оцінку та управління фінансовими ресурсами домогосподарства, враховуючи конкретні потреби та цілі кожного його члена. Цей комплексний підхід включає важливі аспекти, такі як складання бюджету та

витрати, встановлення фінансових цілей, управління боргом, планування коледжу, планування виходу на пенсію, страхове покриття та планування майна.

Процес фінансового планування домогосподарства передбачає [62]:

1) планування загального фонду доходів та основних витрат. Не відкладати необхідні для життя та розвитку домогосподарства витрати, розумно витратити кошти на послуги, які пропонуються як консультації: з фінансових питань, психології, юридичні консультації тощо;

2) визначення мети та цілей, що ближчим часом стоять перед домогосподарством. Цілі повинні бути реальними, які відповідають дійсним потребам домогосподарства;

3) Створення екстреного фонду:

- ретельне планування на який мінімальний термін повинно вистачити коштів резервного фонду;

- обрання фінансових інструментів для вкладення капіталу (депозити, військові облігації, земля, нерухомість тощо

- вміння передбачати зміну тенденції щодо вартості нерухомого майна та обирати можливість використовувати ці зміни для збільшення капіталу;

4) інвестувати в майбутнє;

5) планування коштів на освіту та підтримку здоров'я

6) страховий захист;

7) пенсійне планування. Успішний пенсійний план для подружніх пар повинен передбачати комплексний і скоординований підхід, щоб переконатися, що домогосподарство має ресурси та фінансові стратегії;

8) планування спадщини. Створення заповіту чи заснування трасту;

9) податкове планування. Такі фактори, як численні джерела доходу, утриманці та потенційні відрахування чи кредити спричиняють ситуації, коли домогосподарство пропускає терміни сплати податкових платежів.

Одним із підходів до планування, який застосовується на практиці і в Україні і за кордоном, є найпростіший спосіб «50–30–20» [62], який передбачає, що:

- 50% коштів відкладається на життя: одяг, їжа, транспорт та інше;
- 30% – на розвиток і розваги (кафе, кіно, спорту та медицини, вважається, що вкладення у здоров'я – це важливий вклад у розвиток);
- 20% – заощадження.

Розглянувши особливості та інструментарій механізму для забезпечення фінансової безпеки домогосподарств, варто виокремити напрямки його підвищення, які слід застосовувати українським домогосподарствам в умовах воєнного періоду (рис. 3.2).

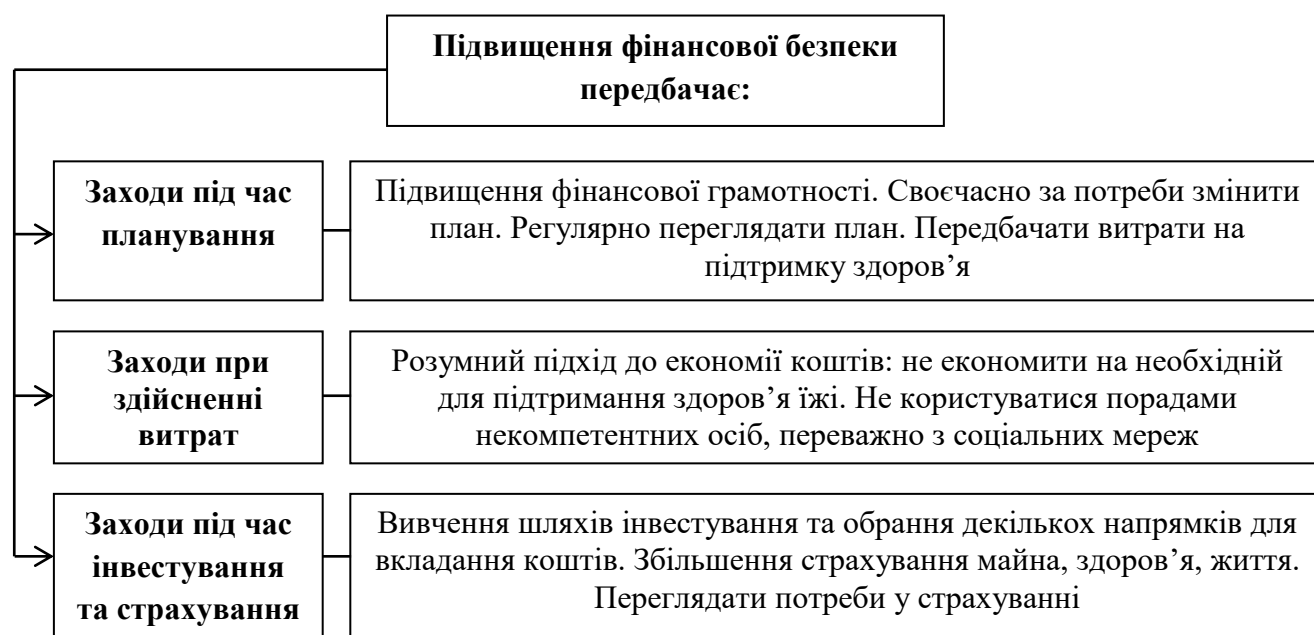

Рис. 3.2. Напрями підвищення фінансової безпеки домогосподарств*

*Джерело: складено автором на підставі даних [63].

Наведені на рисунку заходи та поради, які слід враховувати при управлінні фінансовими ресурсами домогосподарства, здатні покращити стан фінансового забезпечення домогосподарств.

Основною перевагою фінансового захисту є здатність домогосподарства вистояти під час фінансових потрясінь та відчувати себе певною мірою захищеним.

Отже, підходів до фінансового планування домогосподарств, як інструменту фінансового забезпечення, дозволило виокремити найбільш актуальні для періоду воєнного часу заходи для домогосподарств під час управління коштами, а саме: в процесі планування; здійснення витрат; інвестування та страхування. Застосування домогосподарствами зазначених пропозицій сприятиме підвищенню їх фінансової безпеки.

Висновки до розділу 3

Аналіз проблем проблем та шляхів забезпечення фінансової безпеки домогосподарств дозволили сформулювати такі висновки.

1. Вивчення зарубіжного досвіду забезпечення фінансової безпеки домогосподарств на прикладі Німеччини, Португалії, США та Японії та перспективи його застосування для України показало, що загальною рисою політики, яка застосовується в цих країнах для зміцнення фінансової безпеки домогосподарств, є зниження податкового і тарифного тиску та заохочення до збільшення заощадження. Окремо варто зауважити, що цінним є досвід Японії щодо збору інформації про фінансовий стан та проблеми домогосподарств. Запропоновано розглянути можливість застосування такої практики в Україні та надати перш за все перевагу підвищенню фінансової грамотності.

2. Доведено, що складовою механізму забезпечення фінансової безпеки домогосподарств є його інструментарій, зокрема: планування, накопичення і витрачання та резервування (заощадження). Виділено фінансові компетентності, якими повинні володіти представники домогосподарства: вміння економити

кошти, заощаджувати та ефективно управляти заощадженнями. Аналіз підходів до планування фінансів домогосподарств дозволило виокремити напрямки та заходи підвищення фінансової безпеки, які слід застосовувати українським домогосподарствам в умовах воєнного періоду.

ВИСНОВКИ

У роботі досліджено теоретичні основи фінансової безпеки домогосподарств, проаналізовано стан фінансової безпеки домогосподарств в сучасних умовах, виявлено проблеми підвищення фінансової стабільності та надано пропозиції щод підвищення фінансової безпеки в контексті кращих практик зарубіжного досвіду.

1. Фінансовою безпекою домогосподарств запропоновано вважати досягнення рівня економічної стабільності, за якого в умовах впливу на неї факторів різного характеру можливим є збалансування доходів і витрат домогосподарства та достатніми є фінансові знання для оптимізації витрат та збільшення доходів домогосподарства. Проаналізовано вплив зовнішніх факторів на фінансову безпеку домогосподарств та обґрунтовано, що такий вплив може погіршувати фінансову стабільність держави.

2. Аналіз складових елементів механізму забезпечення фінансової безпеки домогосподарств засвідчив, що вони використовуються для впливу на фінансові відносини, в яких задіяні домогосподарства. Доведено, що досягнення фінансових цілей домогосподарства можливе за умови ефективного використання цих компонентів. Класифікація складу вхідних та вихідних грошових потоків показала, що для задовільного фінансового стану домогосподарства має дотримуватися принцип збалансування між доходами та видатками. Наголошено, що в умовах воєнного стану в країні у домогосподарств можуть виникати непередбачувані витрати, пов'язані з відновленням пошкодженого майна.

3. Доповнено класифікацію видів фінансових стратегій за моделлю фінансової поведінки домогосподарства (споживчі, заощаджувальні та інвестиційні) такими видами: саморозвитку домогосподарства; пошуку додаткового заробітку; перехід на самозабезпечення; зменшення споживання тощо. Виділено помилкові фінансові стратегії («пошук легкого доходу»,

«очікування», «сподівання») та доведено їх негативний вплив на фінансовий стан домогосподарств, що дозволило підкреслити пріоритети у поведінці домогосподарств для покращення їх фінансової безпеки.

4. Проаналізовано перелік показників, за якими здійснюється оцінка фінансової безпеки домогосподарств. Доведено, що порівняно з іншими країнами Європи Україна має найнижчі показники, що спостерігалось ще у довоєнний період. Воєнні події сприяли значному погіршенню фінансового стану домогосподарств. Обґрунтовано необхідність здійснення оцінки фінансової безпеки домогосподарств за окремими категоріями населення, залежно від регіонального розміщення та рівня впливу воєнних подій, що дозволить точніше оцінити вразливість населення, та проблеми фінансової безпеки.

5. Обґрунтовано, що фінансова нестабільність держави має прямий вплив на фінансову безпеку домогосподарств, а низький рівень державних соціальних стандартів та гарантій унеможливорює підтримку фінансової безпеки домогосподарств. Виявлено, що у складі доходів домогосподарств основна частина припадає на заробітну плату (близько 60%), а серед витрат більше 90% належить витратам на споживання, що є причиною низького рівня заощаджень. Наголошено на необхідності підвищення фінансової грамотності населення України та створення нових робочих місць, що сприятиме підвищенню рівня заощаджень та фінансової безпеки домогосподарств.

6. Застосування регресійного аналізу дозволило дослідити взаємозв'язок між фінансовими ресурсами домогосподарства та факторами, що на нього впливають, а саме: заробітна плата, обсяг депозитних вкладень та витрат домогосподарства на освіту. Доведено наявність тісного зв'язку між всіма факторами. Наголошено, що для підвищення рівня добробуту населення необхідним є спрямування зусиль домогосподарств на збереження фінансової безпеки та підвищення державної підтримки населення, що стимулюватиме економічний розвиток країни.

7. Аналіз зарубіжного досвіду щодо підтримки фінансової безпеки домогосподарств дозволив виокремити практику, яку варто застосовувати в Україні, зокрема: з прикладу Німеччини – обмеження на підвищення тарифів, з досвіду Португалії – встановлення податкових пільг на сплату ПДВ, Японії – дослідження (опитування) щодо фінансового стану та проблем домогосподарств. Запропоновано окрему увагу приділити підвищенню фінансової грамотності населення, що сприятиме загальному покращенню фінансової безпеки домогосподарств.

8. Наведено схематичне представлення інструментарію забезпечення фінансової безпеки домогосподарств, зокрема: планування, накопичення і витрачання та резервування (заощадження). Виділено компетентності фінансової грамотності, корисні для домогосподарств: вміння економити кошти, заощаджувати та ефективно управляти заощадженнями. Запропоновано виділити напрями, на які слід звернути уваги домогосподарствам при здійсненні заходів з планування їх бюджету (своєчасне внесення змін та перегляд фінансового плану, дотримання балансу витрачання та економії коштів, вивчення можливих шляхів інвестування та обрання декількох напрямків для вкладання коштів). Це сприятиме підтримці достатнього фінансового стану домогосподарств в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кізима Т.О. Домогосподарство як інституційна економічна одиниця та суб'єкт фінансових відносин. *Фінансова система України : збірник наукових праць* / відп. ред. І.Д. Пасічник. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2008. Вип. 10. Ч. 2. 350 с. С. 134–145.
2. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т., т. 1 / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій; за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2005. 616 с.
3. *Фінанси : підручник.* / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. переробл. і доповн. Київ : Знання, 2012. 687 с.
4. Юрій С. І., Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до трактування сутності. *Фінанси України.* 2008. № 8. С. 3–10.
5. Campbell J. Y. Household Finance, Presidential Address to the American Finance Association. *Journal of Finance.* 2006. No. LXI (4). P. 1553-1604.
6. Лондар С.Л. Фінанси : навч. посіб. для студ. вищих навч.закладів / С.Л. Лондар, О.В. Тимошенко. Вінниця : Нова книга, 2009. 384 с.
7. Пшик Б. І., Зварич М. С., Кашуба Я. М., Слобода Л. Я. Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізм забезпечення: монографія / за заг. ред. Б. І. Пшика. Львів : СПОЛОМ, 2020. 274 с.
8. Кузьмак О. М., Кузьмак О. І. Фінансова безпека домогосподарств в умовах змін. *Економічні науки : збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Серія “Регіональна економіка”.* 2021. Вип. 19 (75). С. 144–151.
9. Кириленко О., Коваль С., Сидорчук А., Сидор І. Аналіз витрат як складова оцінки фінансового стану домогосподарств. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики.* 2022. Том 3 (44). С. 82–91.

10. Voznyak H., Mulska O., Bil M., Radelytsky Y. Financial wellbeing of households in instability. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Vol. 19 (1). P. 135–144.

11. Коваленко В. В., Мацедонська Н. В. Сутність фінансової безпеки домогосподарств та напрями її забезпечення. *Економічний простір*. 2021. Вип.167. С. 111–114.

12. Квасниця О. Фінансовий механізм забезпечення розвитку малих підприємств в Україні. *Світ фінансів*. 2014. № 4. С. 63–71.

13. Пілецька С., Мягких І. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємств в умовах економіки знань. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 53. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-29> (дата звернення: 10.09.2023).

14. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). Київ : КНТЕУ. 2004. 760 с.

15. Зварич М. С. Механізм забезпечення фінансової безпеки домогосподарств в Україні : дис. ... канд. ек. наук : 08.00.08. ДВНЗ «Університет банківської справи». Київ, 2020. 218 с.

16. Бондаренко А. І. Механізми забезпечення фінансової безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 3.. С. 107–109.

17. Кізіма Т., Лободіна З., Горин В., Кізіма А. Поведінкові фінанси як методологічний концепт дослідження сфери публічних фінансів в Україні. *Світ фінансів*. 2023. 4(73). С. 8–21.

18. Buchanan James M. Limits of liberty: between anarchy and leviathan : coll. works. Vol. 7. Carmel: Liberty Fund Inc., 2000. 242 p.

19. Дудинець Л. А., Голуб Г. Г., Голуб Р. Р. Фінансова поведінка домогосподарств та її детермінанти. *Фінансова політика*. 2019. Вип. 2 (136). С. 42–47.

20. Бело́ва І. В., Д'яко́нова І. І., Пахне́нко О. М., Бухтіа́рова А. Г. Аналіз моделі поведінки домогосподарств в Україні напередодні та в умовах поширення COVID-19. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2020. № 4. С. 112–120.

21. Le Bon G. *The Crowd* / G. Le Bon. New York: Penguin Books, 1977. 232 p.

22. Raiffa H. *Decision analysis; introductory lectures on choices under uncertainty*. Mass.: Reading, 1968. 309 p.

23. Коцюрубенко Г., Шикіна Н. Оцінювання фінансової безпеки домогосподарств: методичний та аналітичний аспекти. *Економіка та суспільство*. 2021. № 25. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-40> (дата звернення: 10.09.2023).

24. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 10.09.2023).

25. Виговська Н. Г. Особливості оцінювання фінансової безпеки держави в умовах економічної нестабільності. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2018. № 4. С. 85–90.

26. Dell’Ariccia G., Mauro P., Spilimbergo A., Zettelmeyer J. *Economic Policies for the COVID-19 War*, IMF, APRIL 1, 2020. URL: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2020/04/01/blog040120-economic-policies-for-the-covid-19-war> (дата звернення: 10.09.2023).

27. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни росії проти України – дванадцята хвиля дослідження. Gradus. URL: https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf (дата звернення: 10.09.2023).

28. Індекс інфляції. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> (дата звернення: 10.09.2023).

29. З початку війни у 4 з 10 українців зменшились доходи - опитування URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/06/12/701065/> (дата звернення: 10.09.2023).

30. Poltorak A. S., Palamarchuk V. Yu. Monitoring of the Financial Security State's of the Households and its Impact on the Ukraine's Financial Security Level. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2020, No. 2 (39). P. 145–151.

31. Захаркін О.О. Чинники впливу на фінансову безпеку домогосподарств в умовах пандемічної кризи. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2022. № 1. С. 11–21.

32. Мельник М. І., Лещух І. В. Вплив збройної агресії рф на ендогенний потенціал регіонів України. *Економіка України*. 2022. № 9(730). С. 21–44.

33. Ukraine GDP per capita PPP. URL: <https://tradingeconomics.com/ukraine/gdp-per-capita-ppp> (дата звернення: 10.09.2023).

34. Данилишин Б. Як сформувати політику відбудови України. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/582598_yak_sformuvati_politiku_vidbudovi.html (дата звернення: 10.09.2023).

35. GDP per Capita. URL: <https://www.worldometers.info/gdp/gdp-per-capita/> (дата звернення: 10.09.2023).

36. Human Development Index, 2013–2021. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/human-development-index?time=2021> (дата звернення: 10.09.2023).

37. The 2021/2022 Human Development Report. URL: https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf (дата звернення: 10.09.2023).

38. Статистична інформація про Доходи та витрати населення України URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.09.2023).

39. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016 р. № 780. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.09.2023).

40. Доходи та витрати населення України. URL: <https://data.gov.ua/dataset/2c1e57b5-c32b-4108-a5da-1624c8527c90/resource/1b0dbfa5-1de5-472a-bdca-b234bbae9c24> (дата звернення: 10.09.2023).

41. Як змінилися фінансові звички українців під час війни URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/8/693564/> (дата звернення: 10.09.2023).

42. Якуніна Я. К., Маслош О. В. Добробут населення як складова фінансової безпеки держави. *Перспективи розвитку фінансової системи України* : матеріали V міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Сєверодонецьк, 12-13 квітня 2018 р. Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. С. 44–46.

43. Верба Д., Верховод І., Избаш С., Бунчук О., Самборський О. Бюджетні освітні видатки і витрати домогосподарств як фактор доступності освіти для населення України. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2021. Вип. 3(38). С. 474–489.

44. Показник середньої заробітної плати. URL: <https://www.pfu.gov.ua/> (дата звернення: 10.09.2023).

45. Національний банк України. Депозити домашніх господарств. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 10.09.2023).

46. Юрчишин В. Про ресурси домогосподарств. URL: <https://razumkov.org.ua/komentari/pro-resursy-domogospodarstv> (дата звернення: 10.09.2023).

47. Розміри мінімальної заробітної плати. URL: <https://services.dtkr.ua/catalogues/indexes/2> (дата звернення: 10.09.2023).

48. Витрати і ресурси домогосподарств України 2019–2021 роки. Статистичний збірник. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.09.2023).

49. Kozera A., Stanisławska J., Głowicka-Wołoszyn R. Financial security of Polish households. *Journal of Agribusiness and Rural Development*. 2016. Vol. 3(41). 319–328.

50. Dybczak Mr. K., Hua S., Jarmuzek M., Zhang R., Zhang Y. Household Savings in Selected Southern European Countries Evidence from Cross-Country Micro-Level Data. *International Monetary Fund*. Vol. 150. URL: <https://doi.org/10.5089/9798400249075.001> (дата звернення: 10.09.2023).

51. Apergis N., Bouras Ch. Household choices on investing in financial risky assets: Do national institutional factors have their own merit? *International Journal of Finance & Economics*. 2023. Vol. 28(1). P. 405–420.

52. Households – statistics on financial assets and liabilities. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Households_-_statistics_on_financial_assets_and_liabilities (дата звернення: 10.09.2023).

53. Distribution of financial assets in private households in Germany in 2022, by type. URL: <https://www.statista.com/statistics/1364617/financial-assets-private-households-germany/#statisticContainer> (дата звернення: 10.09.2023).

54. Germany extends household gas and electricity price caps and tax breaks. URL: <https://www.cleanenergywire.org/news/germany-extends-household-gas-and-electricity-price-caps-and-tax-breaks> (дата звернення: 10.09.2023).

55. IMF Staff Country Reports. Portugal: Selected Issues. URL: <https://doi.org/10.5089/9798400246104.002> (дата звернення: 10.09.2023).

56. Financial Security of American Households During the Pandemic. URL: <https://www.morningstar.com/economy/financial-security-american-households-during-pandemic> (дата звернення: 10.09.2023).

57. Latest Version of RADAR®: Japanese Household Financial Assets Database Released by Nikkei Research. URL: https://www.nikkei.co.jp/nikkeiinfo/en/global_services/nikkei-research/latest-version-

of-radar-japanese-household-financial-assets-database-released-by-nikkei-research.html (дата звернення: 10.09.2023).

58. European Financial Stability and Integration Review 2023. URL: https://finance.ec.europa.eu/system/files/2023-06/european-financial-stability-and-integration-review-2023_en_0.pdf (дата звернення: 10.09.2023).

59. Zachosova N. Economic behavior and economic security of an individual in the conditions of war risks. *Economics, Finance and Management Review*. 2023. Vol. 1. 13–27.

60. Robertas V., Vasiliauskaite A. An Assessment of the Impact of Legal Regulation on Financial Security in OECD Countries. *Journal of Risk and Financial Management*. 2022. Vol. 15(86). URL: <https://doi.org/10.3390/jrfm15020086> (дата звернення: 10.09.2023).

61. Качула С. В., Лисяк Л. В., Терещенко Т. Є. Фінансова поведінка домогосподарств регіонів України як підгрунття забезпечення їх стійкості в умовах економічної нестабільності. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2023. № 2 (82). С. 108–115.

62. Hayes A. Family Financial Planning: What Financial Advisors Need to Know. URL: <https://www.investopedia.com/family-financial-planning-what-financial-advisors-need-to-know-7487767> (дата звернення: 10.09.2023).

63. Royal J. How to build a family financial plan. URL: <https://www.bankrate.com/investing/financial-advisors/how-to-build-a-financial-plan/> (дата звернення: 10.09.2023).